

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи**

Гірич Л.В.

**Технології та інструменти формування усвідомленого батьківства як
превенція соціального сирітства / Technologies and tools for the formation of
conscious parenthood as a prevention of social orphanhood**

Спеціальність: 231 Соціальна робота
освітньо-професійна (наукова) програма – Соціальна робота
кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконала студентка
групи СРзмл-21
Гірич Л.В.

підпис

Науковий керівник:
к.соціол.н., ст.викладач
Біскуп В.С.

підпис

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 2024 р.
Завідувач кафедри

підпис

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА ЯК ПРЕВЕНЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА	7
1.1. Основні наукові підходи до проблеми усвідомленого батьківства	7
1.2. Основні чинники формування усвідомленого батьківства як превенція соціального сирітства.....	14
Висновки до розділу 1	25
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА В СУЧАСНОЇ МОЛОДІ.....	27
2.1. Організація, зміст та методи дослідження сучасного стану формування усвідомленого батьківства.....	27
2.2. Аналіз результатів дослідження сучасного стану формування усвідомленого батьківства.....	32
Висновки до розділу 2.....	46
РОЗДІЛ 3. ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА ЯК ПРЕВЕНЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА	48
3.1. Обґрунтування технологій та інструментів формування усвідомленого батьківства як превенція соціального сирітства та їх експериментальна апробація.....	48
3.2. Результативність використаних технологій та інструментів формування усвідомленого батьківства як превенції соціального сирітства.....	53
Висновки до розділу 3	63
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Актуальність дослідження проблеми формування усвідомленого батьківства як превенції соціального сирітства зумовлена необхідністю забезпечення сталого соціального розвитку суспільства. У сучасних умовах соціально-економічних змін, поширення кризи традиційних сімейних цінностей та зростання кількості сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, питання відповідального батьківства набуває особливого значення. Усвідомлене батьківство передбачає не лише турботу про матеріальне забезпечення дитини, а й активну участь у її вихованні, розвитку та формуванні особистості, що є важливим фактором профілактики соціального сирітства.

Зазначимо, що соціальне сирітство, як явище, яке характеризується залишенням дітей без батьківського піклування, часто є наслідком недостатньої відповідальності або нездатності батьків виконувати свої обов'язки. Це може бути пов'язано з низьким рівнем освіти, нестачею батьківських компетенцій, економічними труднощами, алкоголізмом, наркоманією або іншими соціальними проблемами. Відсутність усвідомленого підходу до батьківства у таких випадках призводить до того, що діти опиняються в складних соціальних умовах або потребують державної опіки.

Формування усвідомленого батьківства є дієвим інструментом запобігання соціальному сирітству, оскільки воно сприяє формуванню у батьків розуміння важливості їхньої ролі у житті дитини та відповідальності за її добробут. Програми навчання батьківських компетенцій, психологічна підтримка, популяризація цінностей сім'ї та взаємної відповідальності здатні мінімізувати ризики виникнення ситуацій, за яких діти залишаються без батьківського піклування. Особливого значення ця проблема набуває у контексті сучасних соціальних викликів, зокрема війни, міграції, економічної нестабільності та руйнування сімейних зв'язків. У таких умовах важливо створювати умови для підтримки родин, які переживають кризові ситуації, та допомагати батькам адаптуватися до нових реалій. Усвідомлене батьківство стає запорукою збереження родинної цілісності навіть у складних життєвих обставинах, що

знижує ризик втрати дітьми сімейного середовища.

Дослідження актуальності формування усвідомленого батьківства також є важливим з огляду на вдосконалення державної політики у сфері сім'ї та дитинства. Ефективні соціальні програми, спрямовані на підтримку батьківства, дозволяють не лише попереджати випадки соціального сирітства, а й створювати умови для повноцінного розвитку дітей у сімейному середовищі. Це включає формування системи превентивних заходів, яка поєднує освітні, психологічні та соціальні аспекти роботи з батьками. Відтак, дослідження проблеми формування усвідомленого батьківства є надзвичайно важливим у контексті забезпечення добробуту дітей та попередження соціального сирітства. Це питання потребує міждисциплінарного підходу, який охоплює соціологічні, психологічні, педагогічні та юридичні аспекти, та спрямоване на створення ефективних механізмів підтримки родин у сучасному суспільстві.

Аналіз літератури свідчить, що значний внесок в розробку питань батьківства зробили Г. Бевз, А. Андрейко, І. Трубавіна й ін. Важливі аспекти усвідомленого батьківства розглянуті в працях О. Безпалько, Н. Берегової, І. Зверєвої, В. Кравця, Г. Лактіонової, С. Харченка, О. Яцини та ін. Дослідження проблем формування усвідомленого батьківства здійснювали О. Горецька, Л. Долинська, Т. Демидова, В. Поліщук, С. Поліщук, А. Співаковська та ін. Сутність і закономірності формування усвідомленого батьківства в сучасних умовах стали предметом наукових пошуків В. Бондаровської, К. Бабченко, О. Возіянової, В. Горецької, К. Журби, Т. Кравченко, Н. Максимовської та ін.

Значущість та недостатній рівень науково-практичного осмислення проблеми формування усвідомленого батьківства як превенція соціального сирітства визначили доцільність вибору теми магістерської роботи: **«Технології та інструменти формування усвідомленого батьківства як превенція соціального сирітства»**.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування чинників та емпіричне апробування технологій формування усвідомленого батьківства як превенції соціального сирітства.

Для досягнення мети поставлені наступні **завдання дослідження**:

1) визначити сутність основних наукових підходів до проблеми усвідомленого батьківства;

2) охарактеризувати основні чинники формування усвідомленого батьківства як превенції соціального сирітства;

3) дослідити сучасний стан формування усвідомленого батьківства як превенції соціального сирітства;

4) обґрунтувати й апробувати технології та інструменти формування усвідомленого батьківства як превенцію соціального сирітства.

Об'єкт дослідження – усвідомлене батьківство як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження – технології та інструменти формування усвідомленого батьківства.

Методи дослідження: аналіз та систематизація даних наукової літератури з проблеми формування усвідомленого батьківства; термінологічний аналіз понять «батьківство», «усвідомлене батьківство», «формування усвідомленого батьківства», «соціальне сирітство», «превенція соціального сирітства»; проблемно-пошуковий метод (дослідження стану проблеми формування усвідомленого батьківства в сучасних умовах); експеримент (пов'язаний із перевіркою ефективності запропонованих технологій та інструментів формування усвідомленого батьківства як превенції соціального сирітства). Для обробки й інтерпретації експериментальних даних, використовувались методи математичної статистики, а також кількісний і якісний аналіз емпіричних даних.

Теоретичне значення дослідження полягає у комплексному обґрунтуванні проблеми формування усвідомленого батьківства як превенції соціального сирітства. Зокрема, визначено сутність основних наукових підходів до проблеми усвідомленого батьківства; охарактеризовано основні чинники формування усвідомленого батьківства як превенції соціального сирітства; досліджено сучасний стан формування усвідомленого батьківства як превенції соціального сирітства; запропоновано дієві технології та інструменти формування усвідомленого батьківства як превенції соціального сирітства.

Практичне значення дослідження полягає в апробації інструментів та технологій, спрямованих на підтримку та розвиток усвідомленого батьківства як ефективного засобу запобігання соціальному сирітству. Результати дослідження можуть бути використані у практичній діяльності соціальних педагогів, психологів, працівників освітніх установ, соціальних служб, у громадських організаціях, які займаються підтримкою сімей з дітьми. Запропоновані у роботі освітньо-просвітницькі програми забезпечують підвищення компетентності майбутніх батьків у питаннях виховання, комунікації з дітьми та побудови гармонійних сімейних стосунків. Також результати дослідження можуть слугувати основою для створення посібників, методичних рекомендацій та інформаційних матеріалів для освітян і соціальних працівників, що сприятиме покращенню їхньої підготовки до реалізації превентивної роботи, формування усвідомленого батьківства та попередження соціального сирітства.

Структура та обсяг дослідження. Магістерська робота включає вступ, три розділи, висновки до кожного з них, загальні висновки, список використаної літератури (60 джерел) та два додатки. Загальний обсяг становить 82 сторінки, з яких 68 сторінок – основний зміст дослідження.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА ЯК ПРЕВЕНЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

1.1. Основні наукові підходи до проблеми усвідомленого батьківства

Вивчення усвідомленого батьківства є надзвичайно важливим у сучасному суспільстві, адже воно визначає якість виховання підростаючого покоління та впливає на гармонійний розвиток особистості дитини. Усвідомлене батьківство ґрунтується на відповідальному ставленні до ролі батька чи матері, глибокому розумінні потреб дитини та здатності створювати умови для її повноцінного розвитку. Перш за все, усвідомлене батьківство забезпечує якісну емоційну підтримку для дітей. Батьки, які усвідомлюють свої обов'язки, здатні формувати довірливі стосунки, розуміти емоції та поведінкові особливості дитини. Це сприяє розвитку емоційного інтелекту, стійкості до стресу та впевненості у собі.

Як доводить І. Братусь, дослідження проблеми усвідомленого батьківства дозволяє підготувати батьків до важливих етапів розвитку дитини. Знання вікових особливостей, потреб і кризових періодів допомагає уникати конфліктів у взаєминах та застосовувати ефективні методи виховання. Наприклад, батьки, які володіють інформацією про вплив стилів виховання на особистість дитини, можуть вибирати підходи, що сприяють формуванню самостійності, відповідальності та здатності до самореалізації [57].

Усвідомлене батьківство також є важливим чинником у профілактиці проблемної поведінки у дітей. Батьки, які розуміють наслідки своїх виховних дій, можуть вчасно коригувати поведінкові відхилення дитини, запобігати формуванню агресії, замкнутості чи низької самооцінки. Це знижує ризики виникнення соціальних проблем, таких як підліткова злочинність чи залежності. Ще однією важливою складовою вивчення є зміцнення сімейних стосунків. Усвідомлені батьки сприяють створенню гармонійного сімейного клімату, заснованого на взаємоповазі, любові та підтримці. Подібна атмосфера сприятливо позначається не лише на дітях, але й на їхніх батьках, допомагаючи

їм розвиватися як особистостям та знижуючи рівень стресу [5].

Крім того, усвідомлене батьківство має соціальний вимір, оскільки сприяє формуванню відповідальних громадян, здатних робити внесок у розвиток суспільства. Діти, виховані в умовах любові, турботи та поваги, мають більше шансів вирости морально стійкими та активними членами громади. Також вивчення усвідомленого батьківства є також важливим для фахівців – педагогів, психологів та соціальних працівників. Воно дає змогу розробляти освітні програми, консультаційні сервіси та заходи, спрямовані на підтримку батьків у виконанні їхніх виховних функцій. Такі програми допомагають батькам формувати позитивний досвід виховання, а також сприяють зменшенню випадків насильства, нехтування чи нерівності у сім'ї.

Сім'я та батьківство є невід'ємними компонентами суспільного життя, які сприяють формуванню глибоких міжособистісних стосунків, зменшенню психологічної дистанції між подружжям, а також розвитку довіри та прихильності. Народження дитини в родині змінює її структуру, надаючи їй нову функцію – батьківства. Від рівня усвідомлення батьками своєї ролі залежить ефективність виховання, яке є елементом свідомого батьківства [11].

Значення формування свідомого підходу до батьківства серед молоді стає дедалі актуальнішим у працях соціальних працівників, психологів та соціологів. Останніми десятиліттями учені різних напрямів – соціології, психології, соціальної педагогіки – значно розширили дослідження цього феномена. Як зазначається в літературі, «батьківство можна розглядати як підсистему у системі сім'ї або як самостійне явище» [31, с. 8].

Аналізуючи психологічну, соціально-педагогічну літературу, встановлено, що термін «батьківство» має різні інтерпретації. Так, Г. Лактіонова описує батьківство як процес створення батьками (як біологічними, так і прийомними) умов для всебічного розвитку дитини [36]. І. Братусь, своєю чергою, визначає батьківство як комплекс факторів – соціальних, психологічних та медичних – що забезпечують можливість родини мати бажану кількість дітей [4].

Н. Максимовська пропонує розподілити батьківство на два види: інстинктивне та усвідомлене. Інстинктивне батьківство виникає унаслідок

несподіваних обставин, тоді як усвідомлене базується на ретельно обдуманих рішеннях і життєвих пріоритетах [19].

О. Безпалько акцентує увагу на усвідомленому батьківстві, яке характеризується відповідальним підходом до створення умов для гармонійного розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей. Основні риси такого батьківства – позиція батьків і стиль їхньої поведінки [34].

На думку І. Братусь, усвідомлене батьківство слід розуміти як «сукупність знань, почуттів та навичок, що спрямовані на виховання та розвиток дитини задля формування зрілої особистості» [36, с. 15]. Л. Буніна описує цей феномен як соціально-педагогічну категорію, що включає батьківські якості, знання та навички, спрямовані на забезпечення здорового розвитку дитини [6, с. 10]. Учена вважає, що усвідомлене батьківство відображає рівень загальної культури особистості та готовності до виховання [6, с. 9].

Усвідомлене батьківство є багатограним соціально-психологічним явищем, яке охоплює широкий спектр функцій і відповідальностей, пов'язаних із вихованням дітей. Як зазначає І. Братусь, батьківство має дві основні складові: спрямованість на всебічний розвиток дитини як майбутнього члена суспільства та необхідність досягнення соціокультурного рівня розвитку самими батьками. Автор підкреслює, що поняття «усвідомлене батьківство» не слід ототожнювати з «культурою материнства», адже останнє є загальним явищем, що стосується не лише психологічної, а й соціальної зрілості майбутньої матері [36].

На думку В. Кравця, висловлену у монографії «Психофізіологічні й психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства», цей феномен охоплює комплекс біологічних, правових і виховних функцій, які виконують чоловік і жінка стосовно своїх дітей. Науковець наголошує, що основою справжнього батьківства є виховання у дитини усвідомлення власної ролі як майбутнього батька чи матері. Він пише: «формування в дитини переконання про те, що вона в майбутньому не стільки лікар, учитель, шофер чи хтось ще, скільки передовсім батько чи мати» [16, с. 27]. Такий підхід свідчить про важливість підготовки до батьківства як одного з завдань суспільства.

Авторський колектив (О. Безпалько, Т. Лях, В. Молочний, Т. Цюман)

визначає усвідомлене батьківство як соціально-психологічний феномен, що реалізується через відповідальну поведінку батьків. Ця поведінка базується на системі знань, умінь, навичок, почуттів і якостей, які спрямовані на гармонійний розвиток дитини та формування її особистості [34]. Водночас батьківство на початкових етапах є динамічною і нестабільною структурою, що може супроводжуватися конфліктами й неузгодженістю між батьками. Натомість розвинене батьківство характеризується стабільністю та узгодженістю поглядів на виховання дітей.

Отже, усвідомлене батьківство вимагає інтегративного підходу до його вивчення, залучаючи концепції психології, педагогіки, соціології та медицини. Воно передбачає здатність батьків усвідомлювати свої дії, мотиви та відповідальність у вихованні, а також розуміти емоційний вплив на своїх дітей. Зазначена комплексність досліджень забезпечує глибоке розуміння цього феномену як важливої складової соціального життя.

Психологічний підхід до усвідомленого батьківства орієнтується на вивчення внутрішнього світу батьків, їх емоційного стану, самооцінки, мотиваційної сфери та рівня емпатії. Згідно з концепціями Б. Спока, Дж. Боулбі та Е. Еріксона, усвідомлене батьківство формується на основі гармонійного поєднання любові, прийняття й дисципліни у виховному процесі. Особлива увага приділяється розвитку емоційної компетентності батьків, яка впливає на їх здатність розуміти емоції дитини, правильно інтерпретувати її поведінку та будувати конструктивний діалог [8a].

Педагогічний підхід фокусується на формуванні у батьків знань і навичок ефективного виховання. Відомі педагоги, такі як К. Ушинський, А. Макаренко та В. Сухомлинський, акцентували увагу на важливості поєднання педагогічних методів із гуманістичним підходом у вихованні дітей. Усвідомлене батьківство передбачає здатність батьків не лише дотримуватись виховних методик, а й адаптувати їх до індивідуальних потреб дитини. Важливим компонентом цього підходу є вивчення стилів виховання: авторитарного, демократичного та ліберального, їх впливу на формування особистості дитини та вибір оптимального стилю взаємодії.

Соціологічний підхід досліджує усвідомлене батьківство у контексті соціальних факторів, таких як рівень освіти, матеріальний стан, культурні традиції, гендерні ролі та вплив суспільства на батьківські установки. Особливу увагу приділено ролі соціального середовища у формуванні батьківських компетенцій. Дослідження показують, що підтримка з боку громади, доступ до освітніх програм для батьків і участь у соціальних ініціативах сприяють підвищенню рівня усвідомленості батьків.

Медичний підхід звертається до фізіологічних і психологічних аспектів здоров'я батьків і дітей. На думку представників цього підходу, здоровий спосіб життя, відповідальність за репродуктивне здоров'я, знання про розвиток дитини на різних етапах її життя є основними компонентами цього підходу. Крім того, акцентується увага на ранньому виявленні та подоланні проблем у фізичному чи психоемоційному розвитку дітей, що потребує активної участі батьків у медико-психологічному супроводі.

Інтегративний підхід поєднує різні наукові концепції, орієнтуючись на комплексне вивчення усвідомленого батьківства. Він включає біо-психо-соціальну модель, яка враховує взаємодію біологічних, психологічних і соціальних факторів у формуванні батьківської відповідальності. Такий підхід підкреслює важливість міждисциплінарного підходу у підготовці батьків до виконання їх ролі. З погляду представників цього підходу, усвідомлене батьківство практично реалізується через різноманітні освітні програми, тренінги для батьків, консультації з фахівцями, групи підтримки та спеціальні проекти, спрямовані на підвищення їх компетенцій. Програми навчання батьків забезпечують їм можливість отримати знання про етапи розвитку дитини, методи ефективного спілкування та управління конфліктами в сім'ї.

Усвідомлене батьківство представляє собою багатокомпонентний феномен, що охоплює ключові аспекти взаємодії батьків із дітьми. Його основними складовими є ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності), батьківські установки та очікування, батьківське ставлення й почуття, а також стиль виховання та батьківська відповідальність. Як зазначає А. Серова, кожен із компонентів усвідомленого батьківства включає три складові: когнітивну

(знання), емоційну (почуття, судження) та поведінкову (навички, дії) (Додаток А) [26].

Ціннісні орієнтації є фундаментом, на якому будуються сімейні взаємини. За словами Л. Дзюбко, вони сприяють об'єднанню людей у родину й визначають її перспективи. Такі орієнтації «задають ціль народження дитини та напрями її виховання в сім'ї, а також формують ієрархію цінностей у дітей через ідентифікацію із батьками як представниками світу дорослих» [9, с. 18]. Науковці В. Поліщук, Н. Ільїна та С. Поліщук вводять поняття «схожість сімейних цінностей», що передбачає єдність у поглядах членів сім'ї на ключові принципи її існування як соціальної групи [24, с. 131].

Батьківські установки, що включають очікування стосовно дитини, також є вагомою складовою усвідомленого батьківства. І. Братусь, Т. Веретенко та В. Молочний визначають їх як бачення батьківської ролі, яке базується на когнітивному та поведінковому компонентах [34, с. 31]. О. Яцина додає, що ці установки визначають цілі та засоби батьківської діяльності, формуючи стабільність виховного процесу. Зокрема, батьківські установки впливають на готовність до взаємодії з дітьми, створюючи орієнтацію на цінності, важливі у вихованні. Їхнє вдосконалення потребує корекції уявлень про образ дитини й власну роль батьків [38, с. 116].

Батьківське ставлення – це складний феномен, що інтегрує емоційні переживання, стереотипи поведінки та способи сприйняття дитини. Як зазначається в літературі, батьківське ставлення прямо впливає на формування особистості дитини, створюючи як позитивні, так і негативні умови для її розвитку [1, с. 58]. О. Горецька наголошує, що ефективне батьківське ставлення залежить від здатності батьків розуміти дитину та її потреби. Важливу роль у цьому відіграють комунікативні навички, аналіз сімейної взаємодії та розвиток поваги до дитини як особистості [8, с. 93].

Кожен із компонентів усвідомленого батьківства має свої особливості та визначальне значення для створення гармонійної сімейної атмосфери. Ціннісні орієнтації задають напрямок розвитку родини, батьківські установки формують виховні стратегії, а батьківське ставлення створює емоційне тло взаємодії. Усі ці

аспекти вимагають ретельного опрацювання задля ефективного функціонування сім'ї як соціальної одиниці.

Однією з ключових складових батьківства є батьківські почуття – особлива категорія емоцій, що формують основу емоційного зв'язку між батьками та дитиною. Ці почуття відіграють значну роль у загальному емоційному житті людини, надаючи специфічного забарвлення батьківському ставленню. Турбота батьків є невід'ємною умовою забезпечення фізичного та психологічного благополуччя дитини. Як зазначається в літературі, «потреба у батьківській любові є життєво необхідною для маленької дитини. Любов кожного з батьків – джерело та гарантія емоційного благополуччя людини, підтримки її психічного та фізичного здоров'я» [2, с. 48].

Науковці Т. Кравченко та І. Трубавіна виділяють кілька основних елементів батьківської любові. Серед них: прив'язаність (яка базується на інстинктивних потребах), турбота про дитину, що включає піклування про її фізичний, емоційний та духовний стан, чуйність, доброзичливість і повагу до особистості дитини [18, с. 19].

Ще одним важливим аспектом батьківства є батьківські позиції. Ці позиції являють собою сукупність усвідомлених переконань, установок та намірів батьків щодо своєї дитини. У психолого-педагогічних дослідженнях описано різні варіанти таких позицій: симбіоз, що характеризується надмірною емоційною близькістю; авторитарність; емоційне відторгнення; підтримка; адаптація до потреб дитини; формальний підхід; непослідовна поведінка; авторитет, заснований на любові та повазі; а також авторитет, побудований на дистанції, педантизмі чи підкупі [23]. Згідно з І. Серовою, ідеальною моделлю є врівноважена батьківська позиція, яка передбачає свідоме використання різних методів виховання з урахуванням можливих наслідків [26, с. 4].

Ключовою характеристикою батьківства виступає батьківська відповідальність. Цей компонент розглядається як одна з найскладніших категорій у психології особистості та соціальній психології. Як зазначають дослідники В. Бондаровська, К. Бабченко та О. Возіянова, «батьківська відповідальність у своїй основі має дуальну природу – це відповідальність перед

соціумом та перед власною совістю» [37, с. 139].

Не менш значущим компонентом батьківства є стиль сімейного виховання, що інтегрує всі вищезазначені елементи – ціннісні орієнтири батьківської пари, їхні установки, почуття та позиції. Цей стиль впливає на особистісний розвиток дитини та формування її соціальних навичок [29, с. 28]. Найбільш відомою є класифікація стилів виховання, запропонована Д. Бомрінд, яка виділяє три основні типи батьківського контролю: авторитарний (строгий контроль за відсутності емоційної теплоти), ліберальний (низький контроль за емоційно теплих стосунків) і демократичний (високий контроль у поєднанні з теплом). Додатково Маккобі та Мартін виокремили індіферентний стиль, що характеризується байдужістю до дитини та низьким контролем [24].

Таким чином, усвідомлене батьківство є багатогранним соціально-психологічним явищем, яке включає знання, навички та емоції, спрямовані на розвиток гармонійної особистості дитини. Комплексний підхід до цього феномена сприяє формуванню відповідального ставлення батьків, створюючи оптимальні умови для розвитку як дитини, так і самих батьків.

1.2. Основні чинники формування усвідомленого батьківства як превенція соціального сирітства

У сучасному світі питання соціального сирітства продовжує залишатися актуальним, адже численні несприятливі соціально-економічні, психологічні та культурні фактори часто позбавляють дітей можливості зростати у повноцінному сімейному середовищі. Важливим інструментом запобігання цьому явищу є розвиток усвідомленого батьківства, яке сприяє формуванню відповідального підходу батьків до виховання і забезпечення гармонійного розвитку дітей. Аналіз умов і чинників, що впливають на становлення усвідомленого батьківства, є необхідним для створення дієвих заходів профілактики. Цей підхід потребує комплексного дослідження, оскільки включає соціальні, педагогічні та психологічні аспекти. Визначення ефективних стратегій підтримки батьків у цьому процесі дає можливість зменшити рівень

соціального сирітства та поліпшити умови виховання дітей у сім'ях.

По-перше, усвідомлене батьківство ґрунтується на глибокому розумінні ролі батьків у житті дитини. Вивчення чинників, які впливають на формування цієї відповідальності, дозволяє визначити ключові аспекти, що допомагають зміцнити батьківські компетенції. Серед таких чинників – рівень освіти батьків, їхнє психологічне здоров'я, фінансова стабільність, сімейні традиції, культурні цінності та соціальна підтримка [14].

По-друге, дослідження таких чинників дає змогу виявити групи ризику серед сімей, які потребують особливої уваги. Це стосується батьків із низьким рівнем освіти, молодих сімей, сімей у складних життєвих обставинах або таких, що зазнають впливу негативних соціальних умов, як-от безробіття, міграція чи війна. Знання цих чинників дозволяє розробити адресні програми допомоги та підтримки, що значно знижує ризик соціального сирітства [28].

По-третє, формування усвідомленого батьківства пов'язане з необхідністю надання батькам відповідних знань і навичок щодо виховання дітей. Вивчення чинників цього процесу дозволяє створювати навчальні програми та методичні рекомендації, спрямовані на підвищення батьківської відповідальності. Освітньо-просвітницькі заходи сприяють формуванню у батьків таких якостей, як емпатія, стресостійкість, навички спілкування та вирішення конфліктів [3].

По-четверте, усвідомлене батьківство є основою для зміцнення сімейних стосунків, які є ключовим фактором запобігання сирітству. Дослідження чинників формування батьківства допомагає визначити ефективні шляхи побудови позитивного емоційного клімату в сім'ї, що забезпечує гармонійний розвиток дитини та запобігає виникненню кризових ситуацій [47].

По-п'яте, вивчення процесів формування усвідомленого батьківства є важливим аспектом для покращення державної політики, що стосується охорони прав дітей та підтримки сімейних інститутів. Результати проведених досліджень можуть стати основою для створення більш ефективних програм соціальної допомоги, надання консультаційних послуг для батьків, а також розробки превентивних заходів, спрямованих на зменшення рівня соціального сирітства [28].

Отож вивчення чинників формування усвідомленого батьківства має важливе значення для створення умов, які сприятимуть відповідальному ставленню батьків до виховання дітей. Це є необхідним елементом комплексного підходу до запобігання соціальному сирітству та забезпечення кожній дитині можливості зростати в сімейному середовищі, яке відповідає її потребам.

Розглядаючи зовнішні чинники, які визначають готовність до усвідомленого батьківства, важливо звернути увагу на вплив родинної атмосфери, зокрема взаємовідносини в сім'ї та сімейне виховання. В Україні, на жаль, ситуація з сімейними стосунками знаходиться під загрозою, зокрема через соціально-економічні труднощі та інші негативні явища. Серед основних проблем, які мають місце в сучасних українських родинах, можна виділити: погіршення умов життя, ослаблення моральних цінностей, руйнування сімейних принципів, низький рівень матеріального добробуту, побутові труднощі, безробіття, насильство над дітьми, відсутність гармонії у міжособистісних стосунках, проблеми алкоголізму і наркоманії, що все це серйозно впливає на розвиток родини та виховання дітей [6].

Індивідуалізація, зміни в споживчих орієнтаціях і різноманіття стилів життя, а також переоцінка цінностей на тлі постійної економічної кризи, безумовно, зумовлюють трансформацію шлюбно-сімейних відносин. Ці соціально-економічні зміни мають руйнівний ефект на інститут сім'ї. Спостерігається тенденція до вирівнювання прав у шлюбних відносинах, збільшення індивідуалізму в родинах, а також поширення нових, раніше нетипових для України форм сімейного життя. Це спричиняє високий рівень конфліктів та розлучень, збільшення кількості неповних сімей, а також зростання материнства поза шлюбом [24]. У батьківстві ж спостерігається тенденція до одностатевості та свідомої бездітності, зменшення кількості малодітних сімей і фактичне забуття традицій багатодітності, що призводить до труднощів у виконанні виховної функції та зростання кількості соціальних сиріт і дітей із педагогічною занедбаністю, а також до проблем соціалізації та девіацій серед підростаючого покоління [50]. Окремо варто зазначити процес нуклеаризації сім'ї, послаблення міжпоколінних зв'язків і родинної наступності, що веде до

руйнації традиційних родинних моделей [29]. Слід зазначити, що це стосується, зокрема, покоління «дітей перебудови» – молоді, чия ідентичність сформувалась в умовах соціально-ціннісної дезорієнтації [14].

Згідно з думкою А. Андрейка, готовність юнаків до свідомого батьківства, безперечно, залежить від типу дитячо-батьківських відносин, тобто від стосунків між батьками (емоційно врівноважених або навпаки, таких, що характеризуються відсутністю уваги чи дистанцією). Відомо, що партнери в більшості випадків обирають супутників життя з подібним сімейним досвідом або з однаковими сімейними проблемами, що, зокрема, визначається порядком народження в родині і наявністю взаємодії з протилежною статтю в родинному середовищі [1].

Цю точку зору також підтверджує теорія Е. Берна щодо «батьківського сценарію». «Сценарій життя – це неусвідомлений план, який людина створює для себе в дитинстві під впливом батьків і інших важливих для неї осіб та подій. Детальніше цей сценарій прописується до 18 років і... виповнюється протягом усього життя, якщо людина не захоче усвідомити його і змінити» [16, с. 172].

Згідно з теорією «сценарної матриці», яка є основою для формування життєвого сценарію, батьки через своє ставлення до життя передають своїм дітям установки щодо того, як правильно жити, взаємодіяти в різних ситуаціях, а також які моральні норми і моделі поведінки є прийнятними чи неприпустимими. Зокрема, це стосується як явних вказівок, так і мовчазних заборон або приховування певної інформації про поведінку батьків. Як стверджує Е. Берна, однією з найбільш прямолінійних форм втілення цього сценарію є повторення життєвих ліній батьків, де дівчата зазвичай слідує за прикладом матері, а хлопці – за прикладом батька, або інших важливих дорослих, якщо сім'я була неповною чи батьки були відсутні в житті дитини на постійній основі. На думку Берна, якщо батьки не виконують свою роль ефективно, їхні діти можуть виявитися не готовими до усвідомленого батьківства. Ключовим моментом є переосмислення «батьківського сценарію» до 18 років, адже саме в цей період формується розуміння своєї ролі в майбутньому сімейному та професійному житті [16].

Психолог С. Дев'ятих вказує на те, що психолого-педагогічна некомпетентність батьків має негативний вплив як на повноцінний розвиток особистості дитини, так і на стабільність сімейних відносин. Це підтверджує важливість забезпечення необхідного рівня психолого-педагогічної підготовленості батьків для правильного виховання дітей і підтримки гармонійного розвитку сім'ї [15].

Дослідження А. Ганичевої та О. Зверєвої вказують на важливість формування готовності до батьківства у дітей, які виховуються поза сім'єю. У таких дітей часто спостерігаються порушення процесу трансформації об'єктивних знань у суб'єктивні переживання, що веде до неусвідомленого ставлення до навколишнього світу, відсутності емоційної прив'язаності та низької ініціативи в різних сферах діяльності. Це, в свою чергу, може стати основою для розвитку емоційного дефіциту, що впливає на їхню здатність до соціальної адаптації та формування гармонійної особистості [26].

Формування здорових відносин у сім'ї, де забезпечується рівність, підтримка, взаєморозуміння, самореалізація кожного члена сім'ї, а також спільне виховання дітей і рівний розподіл домашніх обов'язків, є важливими компонентами ідеї гендерної рівності. Це сприяє створенню сприятливого середовища для розвитку дитини, забезпеченню її прав і формуванню гармонійної особистості. Заходи соціальної підтримки та релігійні переконання також можуть стати важливими захисними факторами, які підтримують майбутніх батьків у їхніх ролях.

Згідно з соціально-психологічним підходом, сім'я є важливою соціальною групою, яка об'єднана спільними цінностями та нормами, притаманними певному суспільству. Вона формується через міжособистісні відносини, де важливим є взаєморозуміння, любов, прив'язаність і інтимність між її членами. Така соціальна структура суттєво впливає на розвиток особистості кожного члена сім'ї та їх здатність до ефективної взаємодії в суспільстві [28, с. 21].

За класифікацією Л. Помиткіна, родини можна поділити на гармонійні та дисгармонійні в залежності від їхніх функціональних характеристик. Гармонійна родина вирізняється емоційним зв'язком серед членів родини, позитивним

ставленням один до одного та взаємною підтримкою. У свою чергу, дисгармонійні родини характеризуються порушеннями внутрішніх взаємодій. Помиткін розрізняє кілька підтипів дисгармонійних сімей: родини, де відсутнє партнерство між батьками (один з батьків займає домінуюче становище, що призводить до залежності іншого); деструктогенні родини, де відсутня взаємодопомога й взаєморозуміння, а також спостерігається автономність окремих членів сім'ї; родини, що розпадаються, де високий рівень конфліктів може призвести до розриву родини через уход одного з батьків; родини, що вже розпались, але один з батьків продовжує виконувати певні обов'язки, а також ригідні псевдосолідарні родини, де домінує один з членів, що встановлює жорсткий порядок і підкоряє інших, що веде до ізоляції особистого простору кожного члена сім'ї від чужого втручання [23].

Згідно з дослідженнями В. Поліщука та С. Поліщука, серед важливих функцій сім'ї, які задовольняють потреби сучасної родини, виділяють репродуктивну (народження дітей і продовження роду, а також біологічне відтворення суспільства) та виховну функції. Репродуктивна функція тісно пов'язана з іншими, оскільки сім'я бере участь у кількісному й якісному відтворенні населення. Виховна функція, в свою чергу, включає задоволення потреб в батьківстві та материнстві, а також здійснює соціалізацію молодшого покоління, яке готується стати новими членами суспільства [24, с. 139-140].

Як зазначає Н. Ільїна, сім'я є основою для природного виховання дитини: «саме в сім'ї дитина отримує знання щодо особливостей спілкування з іншими людьми. З близькими людьми дитина переживає почуття любові, дружби, тривоги, страху, довіри, гніву. Сімейне виховання базується на емоціях та почуттях, де зразком є батьківське ставлення, що демонструє батьківську любов (нелюбов) до дитини» [24, с. 57]. Емоційний стан і взаємодія в сім'ї впливають на формування гуманного середовища для дітей, їхнє ставлення до життя і людей, а також на психофізіологічний стан і розвиток.

Одним із важливих аспектів ефективності сімейного виховання є стан мікроклімату в родині, який в психології визначають як «найхарактерніший для всіх членів сім'ї спосіб самопочуття в ній, що визначає їхнє ставлення до сім'ї»

[30, с. 112]. Тут виділяються емоційно комфортні родини, де діти відчують емоційну безпеку та підтримку, що є внутрішнім еквівалентом гармонійних відносин, а також тривожні родини, де мікроклімат часто є проекцією особистих проблем батьків, що може проявлятися в емоційному та психологічному дискомфорті. Цей тип мікроклімату властивий родинам з проблемами в комунікації, коли батьки не можуть забезпечити ефективну взаємодію.

Нездатність сім'ї виконувати виховну функцію може призвести до серйозних порушень процесу соціалізації дитини. Взаємини дитини з матір'ю, батьком, братами, сестрами, бабусями та дідусями є фундаментальними для формування її особистості. З самого початку життя дитина засвоює певні норми поведінки, приймаючи рідних як еталон для наслідування. Важливість ролі батьків у формуванні дитячої особистості не можна недооцінювати. «Коли батьки розуміють, що багато у чому від них самих залежить формування особистості дитини, то поведуться так, що усі їхні вчинки й поведінка в цілому сприяють формуванню в дитини тих якостей й такого розуміння людських цінностей, які вони хочуть їй передати» [34, с. 19]. Це вказує на важливість свідомого підходу до виховання, адже постійний контроль за власною поведінкою і ставленням до інших дозволяє створити сприятливі умови для соціалізації дитини.

Сім'я є важливим соціальним середовищем, що забезпечує не лише духовно-практичний вплив на розвиток особистості, але й сприяє формуванню соціального середовища через традиції, стиль життя та взаємини між членами родини. Успіх сімейного виховання багато в чому залежить від того, як організований побут, які традиції та як саме сім'я долучає дітей до розподілу обов'язків у домогосподарстві та до планування щоденного режиму. Діти, що виростають у атмосфері любові та підтримки, мають менше проблем із здоров'ям, навчанням та соціалізацією, тоді як порушення гармонійних стосунків між батьками й дітьми можуть призвести до психологічних проблем і комплексу неповноцінності [14].

На розвиток особистості дитини значно впливають її стосунки з батьками, і це часто залежить не тільки від соціального становища родини, але й від

ефективності психологічних механізмів соціалізації. В умовах сучасної сім'ї діти засвоюють соціальні норми та цінності через механізми ідентифікації та наслідування, прагнучи стати схожими на своїх батьків. Ідентифікація є глибшим процесом, що передбачає емоційне злиття з батьками, тоді як наслідування фокусується на зовнішніх проявах поведінки. Батьки також активно впливають на дітей через механізм підкріплення, заохочуючи правильну поведінку та караючи за порушення норм. Від того, як батьки використовують засоби заохочення (похвала, матеріальні нагороди), залежить успіх виховного процесу. Ефективність похвали та інших методів заохочення залежить від того, як дитина сприймає винагороду: коли вона очікує нагороди, вона намагається відповідати вимогам, а в іншому випадку може й не дотримуватися їх. Ці механізми вказують на важливість психологічного підходу до виховання, в якому кожна дія батьків повинна бути спрямована на формування внутрішніх моральних орієнтирів і соціальних навичок у дітей.

Для розвитку особистості дитини важливими є такі пари характеристик, які визначають поведінку батьків: «прийняття (тепло, любов) – неприйняття (ворожість)», які визначають емоційний фон взаємин, і «терпимість (самостійність, воля) – стримування (контроль)», що зумовлюють тип контролю та дисципліни у сім'ї. У контексті «прийняття – неприйняття», батьки, орієнтуючись на позитивні риси дитини, зазвичай використовують засоби виховання, такі як увага та заохочення, сприяючи розвитку дитини через емоційну підтримку і сприйняття її такою, якою вона є. У випадку неприйняття, батьки звертаються до суворості та покарань, орієнтуючись на виявлення негативних рис дитини, що не сприяє емоційному зростанню та створенню довірчих відносин. Згідно з численними дослідженнями, перший підхід у вихованні має значні переваги для соціалізації та розвитку особистості дитини.

Дитина, позбавлена емоційного тепла, має менше можливостей для досягнення високої самоповаги та формування стійкого, позитивного «Я-образу», а також для побудови теплих і довірчих відносин з іншими людьми. «Дослідження осіб, які страждають від невротичних розладів і мають проблеми у спілкуванні, показують, що такі явища значно частіше спостерігаються у

людей, які в дитинстві не отримували батьківської уваги та тепла» [38, с. 107].

Знущання, байдужість або жорстоке ставлення батьків до своїх дітей «призводить до виникнення в них неусвідомленої ворожості, яка може проявлятися як агресивні дії не лише проти батьків, але й проти сторонніх осіб, або виявлятися у вигляді почуття провини, тривоги та низької самооцінки» [31, с. 55]. В контексті «тривожність – стримування», у першому випадку, батьки здійснюють вплив на дитину через похвалу, пояснення наслідків її дій та чітке обґрунтування своїх вимог. У разі застосування стримування, батьки можуть використовувати владні методи через накази, насильство та фізичні покарання, що призводить до зменшення емоційної підтримки та розвитку дитини.

Сімейні емоційні стосунки та ставлення батьків до дітей є основою для розвитку стилів виховання, які в значній мірі впливають на формування особистості дитини. Визначення стилів батьківського виховання за Д. Баумрінд ґрунтується на парі ключових характеристик: батьківському контролю та батьківській теплоті. Батьківський контроль – це форма впливу на дитину через заборони, а батьківське тепло – це прояв любові та підтримки. На основі цих характеристик вчена виділяє кілька основних стилів батьківської поведінки:

1. Авторитетний стиль характеризується збалансованим поєднанням батьківського контролю та батьківського тепла, є оптимальним для розвитку дитини, оскільки сприяє формуванню впевненості в собі та соціальних навичок.

2. Авторитарний стиль передбачає переважання контролю над теплом, що веде до системи строгих заборон та покарань, де ставлення до дитини є холодним та вимогливим.

3. Ліберальний стиль виявляється у перевазі батьківського тепла над контролем, зазвичай відсутність заборон і «панібратські» стосунки в родині, що може призвести до недостатньої дисципліни.

4. Індиферентний стиль характеризується низьким рівнем як батьківського тепла, так і контролю, де батьки проявляють байдужість до виховання дітей, іноді навіть агресивність у ставленні до них [24].

На думку дослідниці, найбільш ефективним для розвитку особистості дитини є авторитетний стиль батьківської поведінки, який поєднує високий

рівень контролю з емоційною підтримкою та теплом. Такі діти мають високу самооцінку, добре адаптовані в соціумі, володіють самоконтролем, розвинутими соціальними навичками, успішно навчаються та мають здорові відносини з іншими людьми.

Формування усвідомленого батьківства відіграє ключову роль у запобіганні соціальному сирітству, яке є гострою соціальною проблемою, особливо в умовах сучасних кризових явищ. Усвідомлене батьківство забезпечує відповідальне ставлення до виховання дітей і сприяє зменшенню ризику залишення дитини без батьківського піклування. Основними чинниками, що впливають на розвиток усвідомленого батьківства, є наступні:

1. Психолого-педагогічна підготовка батьків. Надання майбутнім і молодим батькам знань про вікові особливості дітей, їхні потреби, а також ефективні методи виховання формує основу для відповідального батьківства. Освітні програми, тренінги, консультації допомагають усвідомити важливість своєї ролі у житті дитини, запобігти помилкам у вихованні, а також розвивають навички спілкування та вирішення конфліктів у сім'ї [11; 57a].

2. Соціально-економічна стабільність. Матеріальне забезпечення родини є важливим фактором, що впливає на батьківську відповідальність. Низький рівень доходу, безробіття або боргові зобов'язання часто стають причинами нехтування батьківськими обов'язками. Підтримка сімей на державному рівні – у вигляді соціальних виплат, пільг і доступу до якісних соціальних послуг – сприяє створенню умов для належного виховання дітей [46].

3. Емоційна зрілість батьків. Розвиток емоційного інтелекту, здатність до самоконтролю та регулювання власних емоцій значно впливають на якість виховання. Емоційно зрілі батьки можуть забезпечити дітям стабільність, підтримку та позитивний приклад, що знижує ризики насильства чи недбалості, які часто стають причинами соціального сирітства [52].

4. Соціальна підтримка. Формування усвідомленого батьківства неможливе без підтримки від близького оточення, громади та суспільства загалом. Системи соціальної допомоги, групи взаємопідтримки для батьків, консультації з соціальними педагогами та психологами сприяють зміцненню сімейних стосунків і допомагають батькам долати труднощі [4].

5. Профілактика кризових ситуацій у сімейних стосунках. Розуміння та запобігання факторам, які можуть спричинити розпад сім'ї або позбавлення батьківських прав, таких як залежності, конфлікти або психологічні травми, є важливими складовими розвитку свідомого батьківства. Залучення кваліфікованих фахівців для надання допомоги сім'ям у кризових ситуаціях сприяє ефективному вирішенню конфліктів і запобігає випадкам, коли дитина залишається без належного нагляду та опіки [14].

6. Зміцнення сімейних цінностей. Підтримка традиційних сімейних цінностей, таких як взаємоповага, довіра та відповідальність, сприяє створенню сприятливого середовища для виховання дітей. Батьки, які усвідомлюють значення цих цінностей, частіше демонструють конструктивну модель поведінки, яка передається дітям [55].

7. Роль освіти та інформованості. Розробка та впровадження інформаційно-освітніх кампаній про відповідальне батьківство допомагають формувати громадську свідомість щодо необхідності запобігання соціальному сирітству. Особливу увагу слід приділяти роботі з підлітками та молоддю, щоб виховувати в них усвідомлене ставлення до створення родини та виховання дітей [31].

8. Юридична грамотність. Знання своїх прав та обов'язків як батьків дозволяє уникнути ситуацій, коли необізнаність призводить до конфліктів із соціальними службами чи правових проблем, що можуть негативно вплинути на дітей. Програми підвищення правової грамотності для батьків сприяють зміцненню сімейного інституту [6].

9. Забезпечення допомоги родинам, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, є важливим аспектом соціальної політики, спрямованим на запобігання соціальному сирітству. Своєчасна й адекватна підтримка родин у кризових умовах дозволяє не тільки зберегти сімейні стосунки, а й знизити ризик для дітей залишитися без батьківського піклування. Це включає, зокрема, надання психологічної допомоги, фінансової підтримки, а також можливість тимчасового розміщення в притулках або участь у реабілітаційних програмах. Як зазначають дослідники, «своєчасне надання допомоги родинам, що переживають кризу, допомагає зберегти сім'ї та запобігти соціальному сирітству», що є ключовим чинником у підтримці стабільності та благополуччя

дітей [11].

10. Роль соціально-педагогічної діяльності. Соціальні педагоги відіграють важливу роль у профілактиці соціального сирітства, забезпечуючи супровід родин, що потребують допомоги, та організовуючи програми, спрямовані на формування відповідального батьківства [32].

Отже, процес формування усвідомленого батьківства є складним і багатогранним явищем, яке базується на розвитку особистості батьків, їх соціальній підтримці, правовій грамотності та емоційній готовності до виховання дітей. Цей процес є важливим не лише для запобігання соціальному сирітству, а й для зміцнення інституту сім'ї, створення умов для гармонійного розвитку суспільства. На формування уявлень про батьківство у молоді значний вплив мають різноманітні зовнішні чинники, серед яких варто відзначити державну політику в галузі статевого виховання, діяльність загальноосвітніх навчальних закладів, роль медіа та інтернет-простору, соціальних мереж, а також вплив сім'ї на виховання молоді. Дослідження вчених показують, що вплив цих факторів може значною мірою визначати не тільки рівень усвідомленості, а й емоційну та психологічну готовність до батьківства у молоді. У той же час, важливою складовою є роль родинного виховання, яке має суттєвий вплив на готовність до батьківства, формуючи базові уявлення про сімейні обов'язки та роль батька в контексті соціального середовища. Загалом, ці фактори взаємодіють, створюючи основу розвитку усвідомленого підходу до батьківства, який має важливе значення для стабільності сім'ї та суспільства в цілому.

Висновки до розділу 1

1. Дослідження проблеми усвідомленого батьківства демонструє багатогранність наукових підходів до її розгляду. Соціокультурний підхід акцентує увагу на взаємозв'язку традицій, норм і цінностей суспільства з формуванням відповідального батьківства, що забезпечує передачу позитивного досвіду між поколіннями. Психологічний підхід розглядає батьківство через призму особистісного розвитку, готовності до виконання батьківських функцій та формування емоційно-ціннісного ставлення до дитини. Педагогічний підхід, у

свою чергу, фокусується на формуванні батьківських компетенцій через навчання, тренінги й освітні програми. Взаємодія цих підходів дозволяє забезпечити системність у вивченні й реалізації усвідомленого батьківства як основи гармонійного виховання дітей. Інтеграція правового підходу сприяє розумінню нормативної основи захисту прав дітей і зобов'язань батьків. Зважаючи на соціально-економічний контекст, варто підкреслити значення умов для соціальної підтримки сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах. Здійснення комплексного аналізу цих підходів дає можливість визначити оптимальні шляхи для формування відповідального батьківства, що, у свою чергу, сприяє гармонізації сімейних відносин. Це є невід'ємною складовою превентивної роботи з питань соціального сирітства, яка включає створення необхідних умов для стабільності та благополуччя родин у складних ситуаціях.

2. Формування усвідомленого батьківства значною мірою залежить від сукупності соціальних, психологічних та економічних чинників, що впливають на батьків. Одним із ключових факторів є рівень освіти та обізнаності батьків щодо їхньої ролі у вихованні дітей, що сприяє підвищенню їхньої відповідальності. Емоційна зрілість і здатність до саморефлексії також відіграють важливу роль у формуванні готовності до усвідомленого батьківства. Водночас, соціальне оточення, доступ до ресурсів підтримки сімей, державні програми та можливості для розвитку батьківських компетенцій є важливими умовами, що сприяють успішному виконанню батьківських обов'язків. Зміцнення ролі держави у сприянні формуванню відповідального батьківства через соціальну підтримку, освітні ініціативи та інформаційні кампанії значно знижує ризики виникнення соціального сирітства.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА В СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

2.1. Організація, зміст та методи дослідження сучасного стану формування усвідомленого батьківства

Усвідомлене батьківство є одним з основних аспектів гармонійного розвитку дітей та стабільності родини в умовах сучасних соціальних змін. Ця концепція включає відповідальне ставлення до процесу виховання, усвідомлення батьками своєї ключової ролі у формуванні особистості дитини, а також створення умов для її фізичного, емоційного та соціального розвитку. У зв'язку з глобальними соціально-економічними трансформаціями, ростом урбанізації, а також загостренням кризових явищ у суспільстві, проблема формування усвідомленого батьківства набуває особливої актуальності.

Сьогодні перед багатьма родинами стоять складні виклики, серед яких економічна нестабільність, руйнування традиційних сімейних цінностей, соціальна ізоляція, а також вплив новітніх цифрових технологій, які змінюють взаємодію між поколіннями. Всі ці фактори часто призводять до того, що увага до потреб дітей стає обмеженою, а участь батьків у їхньому житті зменшується. Це, своєю чергою, може спричинити емоційне відчуження, психологічний дискомфорт, а іноді й соціальне сирітство. Таким чином, вивчення сучасного стану усвідомленого батьківства є важливим для підтримки родин, формування культури відповідального батьківства та створення сприятливих умов для всебічного розвитку дітей.

Одним із важливих аспектів дослідження готовності студентів до усвідомленого батьківства є психодіагностичне вивчення їхніх уявлень про сімейне життя. Зрозуміти психологічну готовність молоді до батьківства можна лише за допомогою якісної діагностики, що дозволяє психологам здійснювати ефективну консультативну та психокорекційну роботу з студентами. Психодіагностичне дослідження уявлень студентської молоді про сімейне життя спрямоване на виявлення соціально-психологічних чинників, які впливають на

процес вибору партнера для створення родини, на визначення рівня задоволення існуючими стосунками, готовності до сімейного життя, а також на рольові очікування, сприйняття шлюбу та важливості сексуальних взаємин у сім'ї, ставлення до батьківських обов'язків, кар'єрних амбіцій і ін.

Для вивчення готовності студентів до усвідомленого батьківства були застосовані такі психодіагностичні методики:

1. Анкета «Готовність до шлюбу» Т. Левицької – використовувалася для оцінки психоемоційної готовності студентів до створення сім'ї, зокрема для самооцінки характеристик, що стосуються особистісних якостей, мотивацій та знань, пов'язаних з батьківськими обов'язками та сімейними цінностями [47].

2. Опитувальник «Рольові очікування й домагання у шлюбі» (РОД) (автори: А. Волкова, Т. Трапезнікова) – застосовувався для аналізу ставлення студентів до інституту шлюбу, взаємин у родині, сексуальної складової подружнього життя, а також до кар'єрних прагнень і батьківських обов'язків [35].

3. Тест-карта оцінки готовності до сімейного життя (І. Юнда) – слугував інструментом для визначення рівня підготовленості молоді до виконання відповідальності за сімейні обов'язки та ролі в контексті сучасних соціальних умов [35].

4. Опитувальник «Шкала любові і симпатії» (З. Рубін) – використовувався для дослідження типів взаємин студентів, зокрема наявності переважань у стосунках: кохання чи симпатії [35].

Так, для збору первинної інформації була використана анкета Т. Левицької «Готовність до шлюбу», що дозволяла оцінити самооцінку студентами їхніх характеристик, пов'язаних з підготовленістю до сімейного життя. Студенти оцінювали свої знання, мотиви та особистісні якості, пов'язані з батьківством, використовуючи бальну систему:

- «4» – ознаки проявляються стабільно;
- «3» – ознаки зустрічаються майже завжди;
- «2» – ознаки проявляються періодично;
- «1» – ознаки проявляються рідко;
- «0» – ознаки не зустрічаються.

Анкетування передбачало наявність різноманітних відповідей, таких як описові, альтернативні («так», «ні», «потрібні», «не потрібні») та варіанти, де респонденти обирали найбільш відповідний варіант відповіді, згідно з їхніми переконаннями. Підсумкові оцінки дозволяли визначити рівень готовності студентів до створення сім'ї і усвідомлення батьківських обов'язків, що оцінювались за наступними критеріями: за кожним показником: низький (0–8), середній (9–16), високий (17–24); за чотирма показниками: низький (0–32), середній (33–66), високий (67–96).

Методика діагностики рольових очікувань і домагань у шлюбі (РОД), розроблена О. Волковою та Т. Трапезніковою, була використана для визначення уявлень студентів про майбутні рольові функції в сім'ї, зокрема щодо розподілу ролей між подружжям і очікувань відносно важливих аспектів сімейного життя. Ця методика спрямована на дослідження того, як молоді люди бачать своє уявлення про роль сексуальних стосунків, батьківських обов'язків, професійної діяльності, побутових функцій, моральної та емоційної підтримки, а також привабливості партнера в контексті сімейної системи. Оцінка цих показників дозволяє скласти шкалу сімейних цінностей (ШСЦ), яка може бути використана для аналізу подружніх стосунків у майбутньому.

Методика також дозволяє встановити уявлення студентів щодо бажаного розподілу сімейних ролей, зокрема за допомогою шкали рольових очікувань (ШРО), яка оцінює сподівання молодих людей щодо виконання партнерами сімейних обов'язків, а також шкали домагань, яка визначає готовність кожного з партнерів брати на себе ці обов'язки. За допомогою цієї методики можна виявити ієрархії сімейних цінностей серед молоді, а також оцінити їх соціально-психологічну сумісність для створення стабільного шлюбу. Опитувальник дозволяє порівняти три аспекти виконання рольових функцій: нормативний (як має бути), бажаний (як хочеться) та квазіреальний (як буде насправді). Склад конструкції опитувальника включає два варіанти (чоловічий і жіночий), кожен з яких містить 36 тверджень і шість шкал для оцінки різних аспектів сімейних цінностей. Підсумки оцінок підраховуються відповідно до ключа інтерпретації [24, с. 143].

У процесі дослідження було також використано методику «Рольові очікування і домагання у шлюбі (РОД)», яка включала два набори з 36 карток, виготовлених з щільного картону. На кожній картці були вказані номери та тексти тверджень. Класифікація відповідей проводилася за допомогою чотирьох карток-класифікаторів з написами: «Цілком згоден», «Загалом це правильно», «Це не зовсім так», «Це неправильно».

Студентам було запропоновано ознайомитися з картками, що відповідали їхній статі, разом з інструкцією, яка пояснювала правила розподілу тверджень по категоріях, що відображають особисті погляди на сімейні стосунки, без орієнтації на думку близьких чи друзів. Кожен студент мав оцінити кожне твердження за чотирма варіантами відповіді: «Цілком згоден» (3 бали), «Загалом це правильно» (2 бали), «Це не зовсім так» (1 бал), «Це неправильно» (0 балів). Результати оцінювались в протоколі дослідження, де підсумовувалися бали за кожною шкалою сімейних цінностей.

Інтерпретація результатів за шкалами сімейних цінностей дозволяє визначити ступінь усвідомленості студентів щодо важливості різних аспектів сімейних відносин у майбутньому батьківстві. Наприклад, шкала сексуальних стосунків в шлюбі дозволяє з'ясувати, наскільки важливими є сексуальні відносини для респондента, що є важливим для усвідомленого ставлення до партнерства в контексті батьківства. Шкала, що оцінює установки на особистісну ідентифікацію з партнером, допомагає визначити готовність до спільного розвитку сім'ї та виховання дітей.

Шкала ставлення до батьківських обов'язків вказує на важливість для респондента ролі батька чи матері, що є критично важливим для розуміння відповідальності за виховання дітей. Інші шкали, такі як значущість професійної активності та емоційно-психотерапевтичної функції шлюбу, вказують на готовність до поєднання особистих, сімейних і соціальних ролей, що є важливими аспектами усвідомленого батьківства.

Отож аналізована методика дозволяє не тільки оцінити очікування та готовність до виконання сімейних ролей, але й з'ясувати, наскільки студенти здатні усвідомлено підійти до ролі батьків у майбутньому, розуміючи її

значущість у контексті розвитку власної родини.

Для вивчення готовності студентів до відповідального батьківства було застосовано кілька психодіагностичних інструментів, що дозволяють оцінити різноманітні аспекти підготовленості до сімейного життя. Однією з таких методик є тест-карта для оцінки готовності до шлюбно-сімейних відносин, розроблена І. Юндою. Цей інструмент допомагає визначити психологічну готовність до подружнього життя. Опитувальник включає 10 ситуацій, до кожної з яких надаються три варіанти відповідей. Учасник тесту повинен обрати той варіант, який найбільше відповідає його уявленням про себе та можливі дії в подібних обставинах. Оцінка результатів проводиться на основі числових значень, що визначаються за допомогою перевідного оціночного ключа [24, с. 208].

Для оцінки рівня любові та симпатії між потенційними партнерами у шлюбі було використано методику «Шкала любові і симпатії» американського психолога З. Рубіна, модифіковану Ю. Альшиною та Л. Гозманом. Ця методика включає два набори висловлювань, що дають змогу вивчити рівень любові (турбота, взаєморозуміння, відповідальність, довіра та ін.) та симпатії (повага, захоплення, сприйняття подібності).

Шкали, що використовуються для вимірювання емоційних станів, були створені на основі теоретичних концепцій, які описують структуру цих явищ. Оскільки існує відсутність єдиних загальноприйнятих визначень таких понять, як любов і симпатія, необхідно застосовувати спеціальні методи для їх оцінки. Методика передбачає використання 14 тверджень, розподілених на дві шкали, по 7 пунктів для кожної категорії (любов і симпатія). Пункти шкал представлені в змішаному порядку, і респонденти мають оцінити свою згоду з кожним твердженням за допомогою шкали, що включає наступні варіанти: «Ймовірно, це так», «Так, це так», «Навряд чи це так», «Це зовсім не так». Підсумкові бали для кожної шкали варіюються в межах від 7 до 28, а загальний бал дозволяє оцінити рівень емоційних взаємин в діапазоні від 14 до 56, де високі результати свідчать про сильніші прояви любові та симпатії.

Для всебічного аналізу психологічних аспектів уявлень студентів щодо

сімейного життя та їх готовності до відповідального батьківства було застосовано кілька методик, зокрема анкета «Готовність до шлюбу» Т. Левицької та опитувальник «Рольові очікування й домагання в шлюбі» (РОД) А. Волкової та Т. Трапезнікової, тест-карта для оцінки готовності до сімейного життя (І. Юнда), а також «Шкала любові і симпатії» (З. Рубін). Використання цих інструментів дає можливість ретельно дослідити психологічні особливості студентів, їхні погляди на шлюб та сімейне життя, а також рівень готовності до створення міцних і відповідальних родинних відносин. Водночас ці методики допомагають оцінити, наскільки студентам притаманні усвідомленість і готовність до здійснення важливих соціальних ролей, таких як батьківство.

2.2. Аналіз результатів дослідження сучасного стану формування усвідомленого батьківства

Формування усвідомленого батьківства у сучасних умовах стає все більш актуальним і важливим напрямом соціально-педагогічної роботи. Зміни у суспільстві, зокрема урбанізація, соціально-економічні кризи, війна, зростання рівня зайнятості батьків, вплив цифрових технологій, значно впливають на сімейні стосунки та виховання дітей. Усвідомлене батьківство вимагає не лише готовності до виконання батьківських функцій, але й активного залучення до процесу виховання, відповідального ставлення до потреб дитини, а також знання основ психології розвитку.

Однією з ключових тенденцій є зростання уваги до освіти батьків у питаннях виховання дітей. У сучасних закладах освіти та соціальних інституціях активно впроваджуються програми з підвищення батьківських компетенцій. Наприклад, проводяться тренінги, лекції, вебінари, які спрямовані на розвиток емоційної грамотності батьків, формування позитивних методів виховання та вирішення конфліктів. Такі ініціативи допомагають батькам краще розуміти своїх дітей, їхні потреби та психологічні особливості, що є основою для гармонійного розвитку дитини.

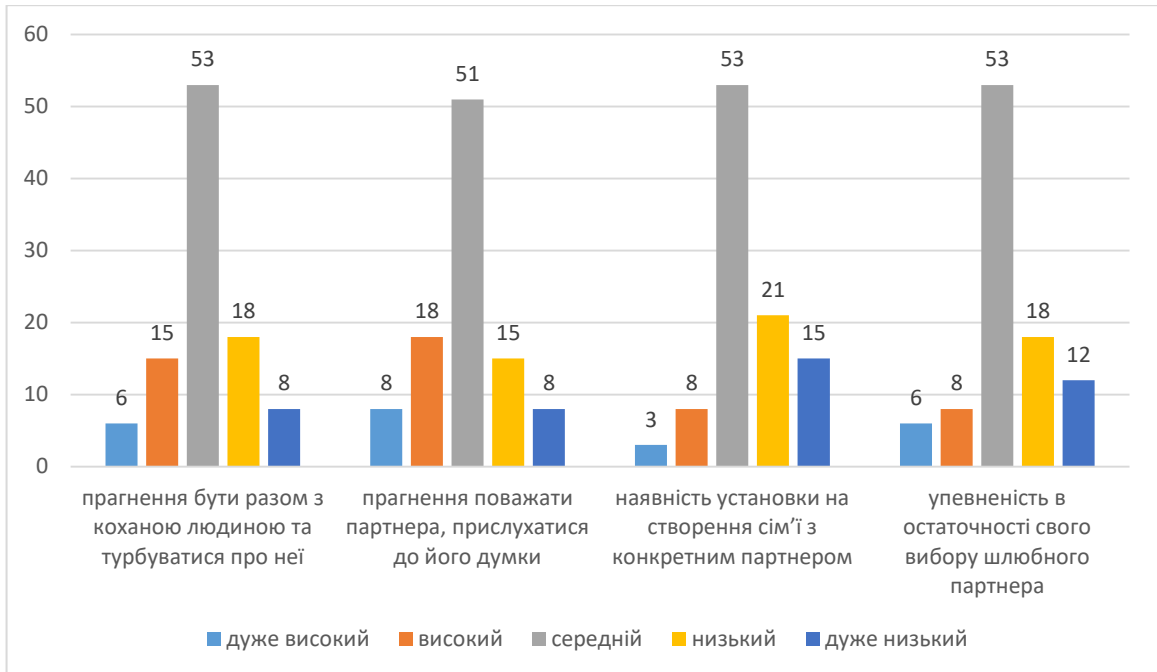
У сучасних умовах усвідомленого батьківства можна спостерігати певні

проблеми, серед яких виокремлюються недостатня державна підтримка, особливо для родин, що перебувають у складних соціальних умовах. Економічні труднощі часто є перешкодою для активної участі батьків у програмах навчання та консультаціях. Також важливою проблемою є низький рівень поінформованості щодо доступних ресурсів, відсутність ефективної інформаційної підтримки та слабе поширення ідеї усвідомленого батьківства серед населення.

Емпіричне дослідження психологічних особливостей уявлень студентської молоді про усвідомлене батьківство проводилось на базі Західноукраїнського національного університету. В рамках цього дослідження участь взяли студенти 3-4 курсів спеціальності «Психологія», віком від 19 до 27 років. Загальна кількість учасників становила 65 осіб.

Для дослідження психологічних аспектів уявлень студентів щодо усвідомленого батьківства було застосовано ряд методик, зокрема анкету «Готовність до шлюбу» Т. Левицької, опитувальник «Рольові очікування й домагання у шлюбі» (РОД) А. Волкової та Т. Трапезнікової, «Тест-карту оцінки готовності до сімейного життя» І. Юнда, а також «Шкалу любові і симпатії» З. Рубіна.

Для збору первинних даних була обрана методика анкетування. У процесі емпіричного дослідження проводилось опитування студентів за допомогою анкети Т. Левицької «Готовність до шлюбу». Було досліджено мотиви, знання та дії респондентів у контексті досліджуваної теми, а також їхні особистісні характеристики, які можуть сприяти чи заважати розвитку усвідомленого батьківства. Результати аналізу мотивів студентів як складової їхньої готовності до сімейного життя за анкетною Т. Левицької відображено на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Результати дослідження мотивів як складової готовності студентів до усвідомленого батьківства за анкетною Т. Левицької «Готовність до шлюбу» (%)

Згідно з отриманими даними, на рисунку видно, що значний відсоток студентів виявили високий рівень прагнення бути поруч із коханою особою та піклуватися про неї: 6% – дуже високий рівень, 15% – високий рівень, 53% – середній, 18% – низький, та 8% – дуже низький рівень мотивації. Переважна більшість респондентів демонструє мотивацію на середньому та низькому рівнях, що є важливим для розуміння концепту усвідомленого батьківства, в якому турбота та взаємна підтримка виступають основними чинниками у вихованні дітей. Цей підхід до взаємодії між партнерами, на думку вчених, має вагоме значення для формування здорових сімейних відносин та розвитку соціальних навичок у майбутніх батьків. У дослідженнях, пов'язаних з мотивацією та сімейними цінностями, зазначено, що підтримка партнерства є невід'ємною частиною розвитку емоційної стабільності в родині, що, у свою чергу, сприяє вихованню здорового покоління.

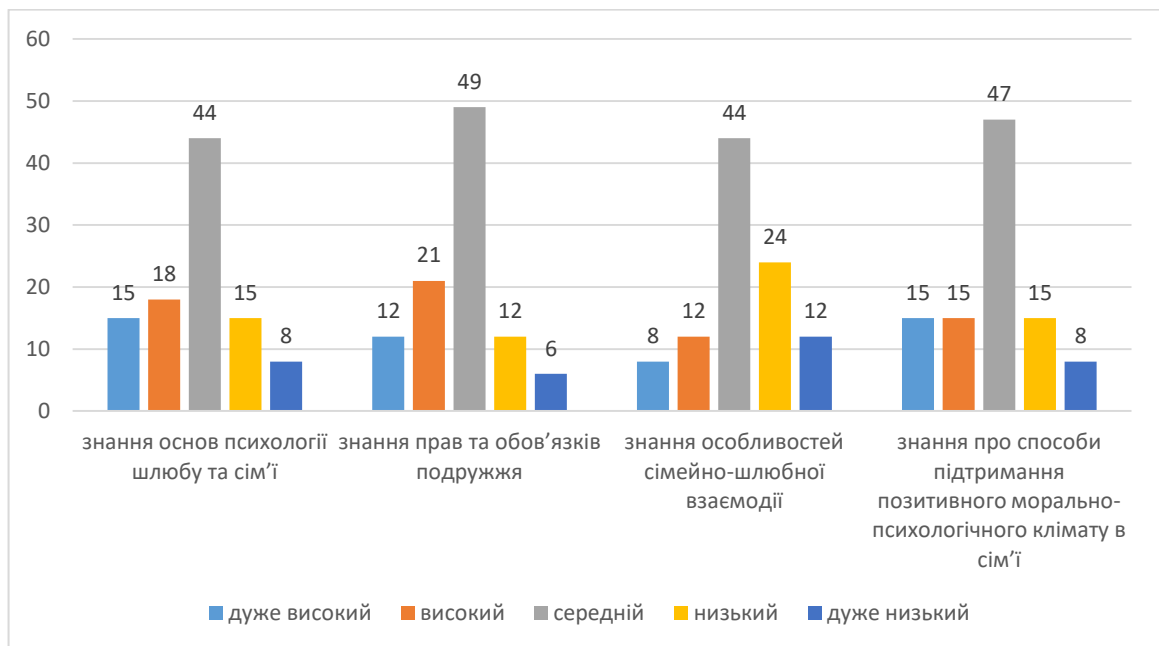
Що стосується прагнення поважати партнера, прислухатися до його думки, то дуже високий рівень показали 8% студентів, високий – 18%, середній – 51%, низький – 15%, дуже низький – 8%. Переважна більшість студентів показала середні та низькі рівні розвитку прагнення поважати партнера, що є важливим

для створення здорової родинної атмосфери та усвідомленого батьківства.

Дуже високий рівень розвитку установки на створення сім'ї з конкретним партнером показали 3% студентів, високий – 8%, середній – 53%, низький – 21%, дуже низький – 15%. Більшість студентів показали переважно середні і низькі рівні установки на створення стабільної сім'ї, що є необхідним для усвідомленого підходу до батьківства.

Дуже високий рівень упевненості в остаточності вибору свого шлюбного партнера показали 6% студентів, високий – 8%, середній – 53%, низький – 18%, дуже низький – 12%. Це свідчить про важливість розуміння та стабільність у стосунках, що є основою прийняття відповідальності за дитину в майбутньому.

Результати дослідження знань як складової готовності студентів до усвідомленого батьківства за анкетой Т. Левицької «Готовність до шлюбу» подано на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Результати дослідження знань як складової готовності студентів до усвідомленого батьківства за анкетой Т. Левицької «Готовність до шлюбу» (%)

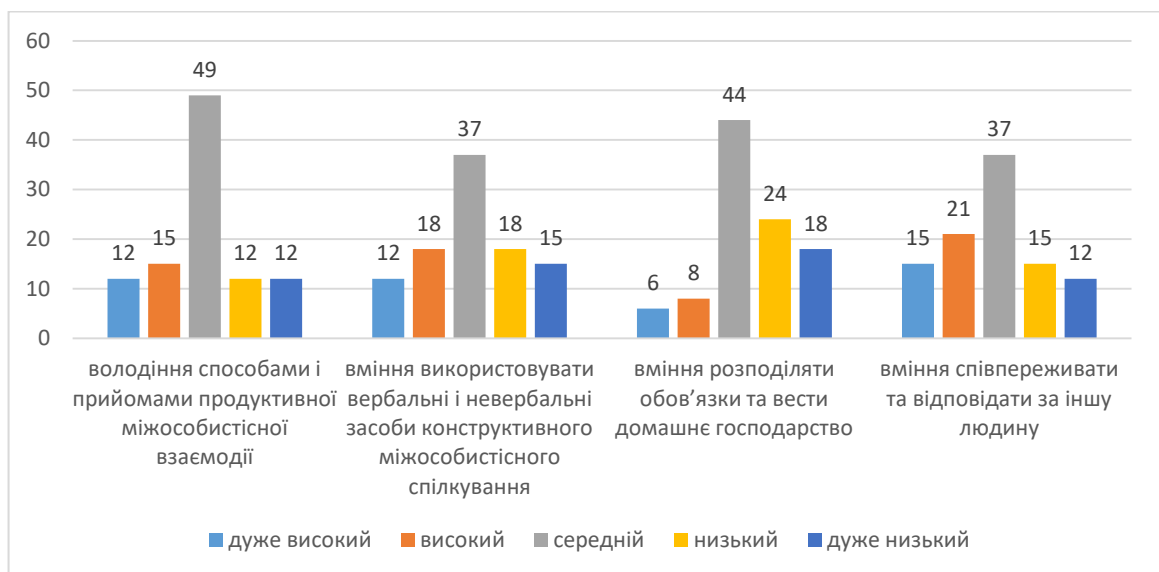
Як видно з рисунка, дуже високий рівень знань з основ психології шлюбу та сім'ї показали 15% студентів, високий – 18%, середній – 44%, низький – 15%, дуже низький – 8%. Більшість студентів показали середні і низькі рівні знань, що є важливим для усвідомленого підходу до виховання дітей у майбутньому.

Що стосується знання прав та обов'язків подружжя, то дуже високий рівень показали 12% студентів, високий – 21%, середній – 49%, низький – 12%, дуже низький – 6%. Більшість студентів мають середній і низький рівень знань про сімейні права та обов'язки, що необхідно покращити для усвідомленого підходу до батьківства.

Дуже високий рівень знань особливостей сімейно-шлюбної взаємодії показали 8% студентів, високий – 12%, середній – 44%, низький – 24%, дуже низький – 12%. Результати свідчать про потребу в удосконаленні знань у цій сфері для підвищення усвідомленої готовності до батьківства.

Дуже високий рівень знань про способи підтримання позитивного морально-психологічного клімату в сім'ї показали 15% студентів, високий – 15%, середній – 47%, низький – 15%, дуже низький – 8%. Це є важливим для створення сприятливого середовища для розвитку дітей.

Результати дослідження вмінь як складової готовності до усвідомленого батьківства за анкетною Т. Левицької «Готовність до шлюбу» подано на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Результати дослідження вмінь як складової готовності студентів до усвідомленого батьківства за анкетною Т. Левицької «Готовність до шлюбу» (%)

Як видно з рисунка, дуже високий рівень володіння способами і прийомами продуктивної міжособистісної взаємодії показали 12% студентів, високий – 15%, середній – 49%, низький – 12%, дуже низький – 12%. Це свідчить

про необхідність покращення вмінь студентів у цій сфері, оскільки здатність до ефективної взаємодії є ключовою для стабільного партнерства та батьківства.

Згідно з дослідженням, пов'язаним із здатністю застосовувати вербальні та невербальні засоби ефективного міжособистісного спілкування, результати свідчать про різний рівень розвитку цих навичок серед респондентів. Так, 12% студентів продемонстрували дуже високий рівень розвитку вміння спілкуватися, 18% – високий рівень, 37% – середній рівень, 18% – низький рівень, а 15% – дуже низький рівень. Для забезпечення ефективності комунікації в сімейному середовищі необхідно працювати над покращенням цих навичок, оскільки від них значною мірою залежить успішність взаємодії у повсякденному житті.

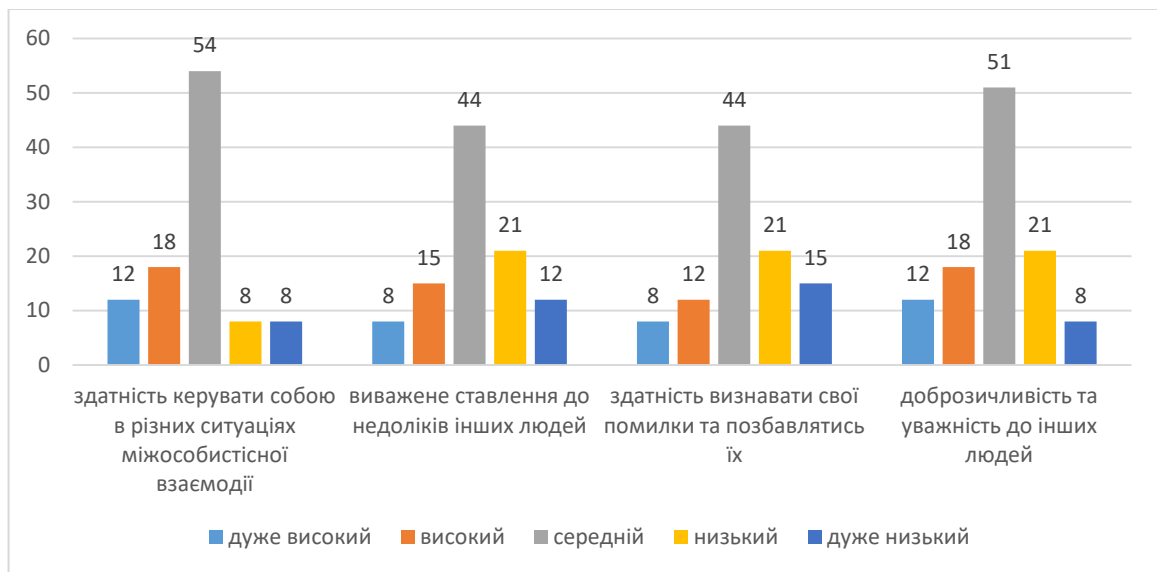
Дуже високий рівень розвитку вміння розподіляти обов'язки та вести домашнє господарство показали 6% студентів, високий – 8%, середній – 44%, низький – 24%, дуже низький – 18%. Це показує потребу у розвитку цих навичок, що є важливими для ефективного функціонування сім'ї.

Дуже високий рівень розвитку вміння співпереживати та відповідати за іншу людину показали 15% студентів, високий – 21%, середній – 37%, низький – 15%, дуже низький – 12%. Для усвідомленого батьківства важливо розвивати це вміння, адже емоційна підтримка і співпереживання є важливими аспектами родинних стосунків.

Результати дослідження особистісних якостей як складової готовності до усвідомленого батьківства за анкетною Т. Т. Левицької «Готовність до шлюбу» подано на рис. 2.4.

У результатах дослідження готовності студентів до усвідомленого батьківства можна відзначити певні тенденції, які свідчать про рівень розвитку ключових особистісних якостей, необхідних для виконання цієї соціальної ролі. Зокрема, здатність до співпереживання та відповідальності за іншу людину, що є однією з основних характеристик успішного батьківства, продемонстрували наступні результати: 15% студентів показали дуже високий рівень цієї якості, 21% – високий, 37% – середній, 15% – низький, 12% – дуже низький. Отже, більшість студентів мають середній та низький рівень розвитку цієї важливої здатності, що може мати негативний вплив на їх можливості у сфері емоційної

підтримки та належного виховання дітей.

Рис. 2.4. Результати дослідження особистісних якостей як складової готовності студентів до усвідомленого батьківства за анкетною Т. Левицької «Готовність до шлюбу» (%)

Що стосується здатності студентів керувати собою в різних ситуаціях міжособистісної взаємодії, дуже високий рівень цього вміння продемонстрували лише 12% студентів, високий – 18%, середній – 54%, низький – 8%, дуже низький – 8%. Це також важлива характеристика для батьківства, оскільки здатність до самоконтролю допомагає в управлінні стресовими ситуаціями, що часто виникають у сімейному житті.

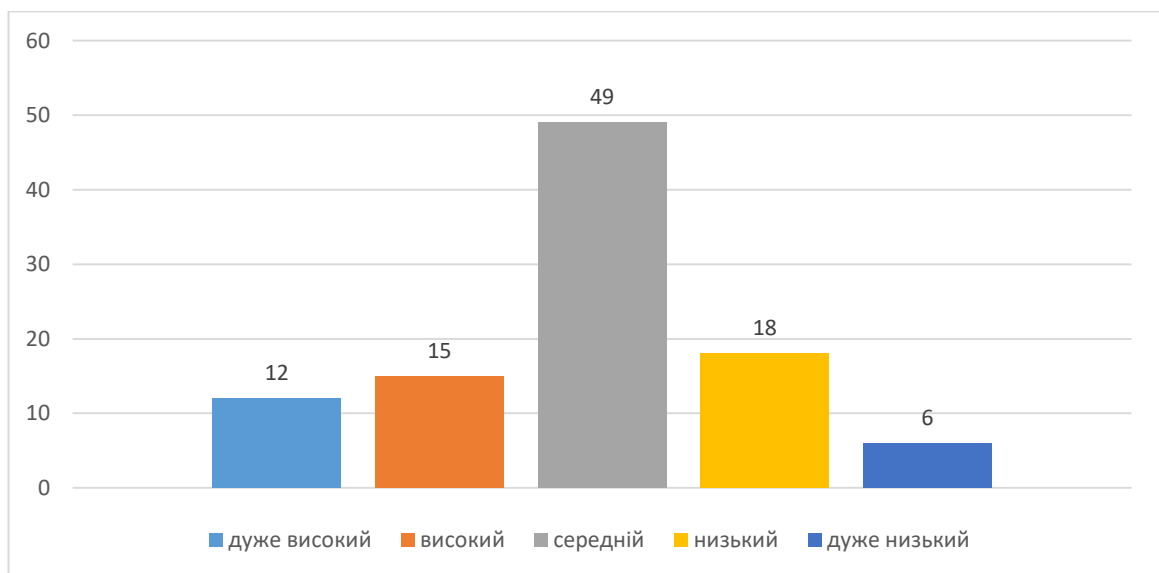
Обґрунтоване ставлення до недоліків інших людей є одним із ключових аспектів свідомого батьківства. Згідно з результатами дослідження, 8% студентів продемонстрували дуже високий рівень цього вміння, 15% – високий, 44% – середній, 21% – низький, а 12% – дуже низький. Ці дані свідчать про те, що більшість студентів мають середній або низький рівень цієї якості, що може виступати певним обмеженням у їх здатності до прийняття та підтримки дітей, з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей і недоліків.

Щодо здатності визнавати свої помилки та позбавлятися їх, дуже високий рівень цього вміння показали 8% студентів, високий – 12%, середній – 44%, низький – 21%, дуже низький – 15%. Така здатність є надзвичайно важливою для

батьківства, адже тільки усвідомлення своїх помилок та готовність їх виправляти сприяють розвитку здорових відносин у родині.

Що стосується доброзичливості та уважності до інших людей, то дуже високий рівень цієї характеристики продемонстрували 12% студентів, високий – 18%, середній – 51%, низький – 21%, дуже низький – 8%. Знову ж таки, більшість студентів показали переважно середній і низький рівні доброзичливості, що є важливим аспектом для створення підтримуючої атмосфери у родині.

Результати дослідження рівнів готовності до сімейного життя за анкетною Т. Левицької «Готовність до шлюбу» подано на рис. 2.5.

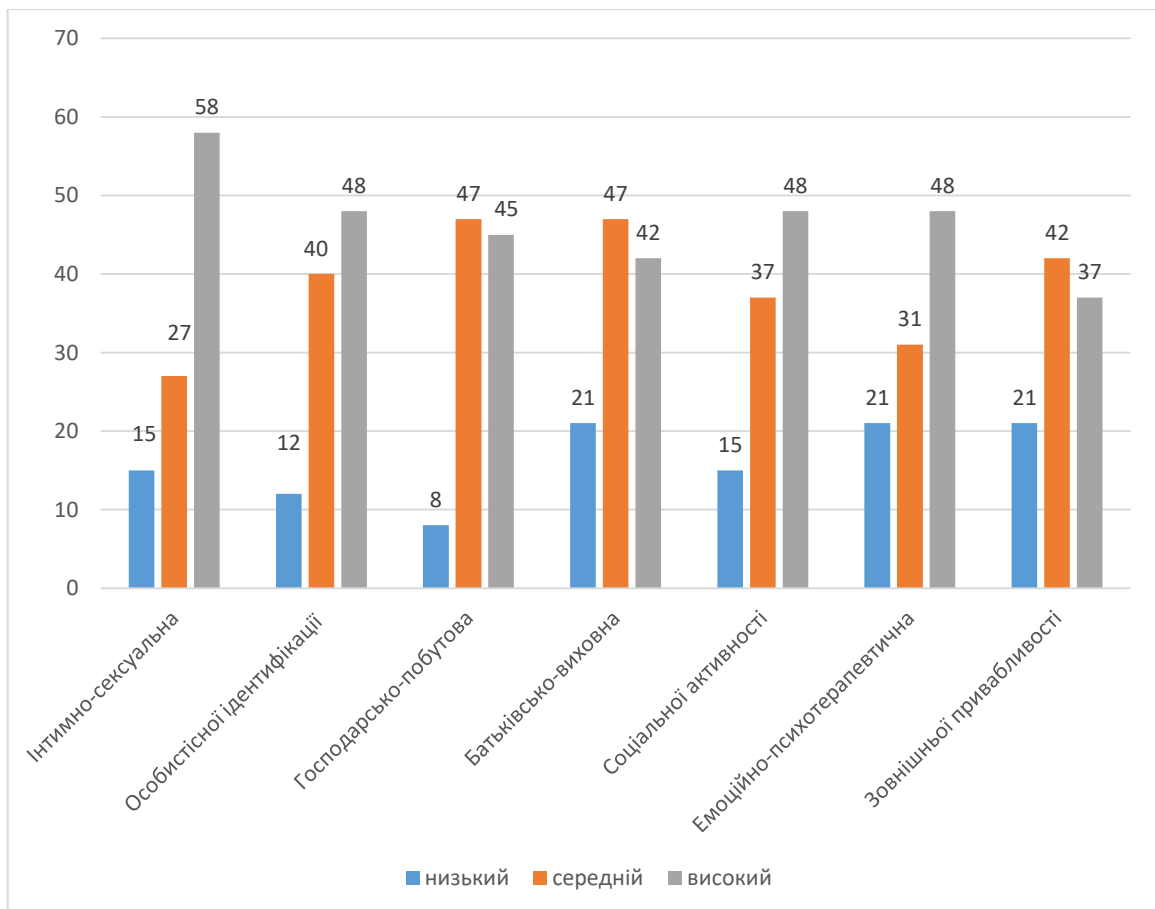

Рис. 2.5. Результати дослідження рівнів готовності студентів до усвідомленого батьківства за анкетною Т. Левицької «Готовність до шлюбу» (%)

Згідно з результатами дослідження, проведеного за допомогою анкети Т. Левицької «Готовність до шлюбу», виявлено рівні готовності студентів до усвідомленого батьківства. Найвищий рівень готовності продемонстрували 12% респондентів, високий рівень – 15%, середній – 49%, низький – 18%, а дуже низький рівень – 6%. Отже, більшість студентів мають середній та низький рівень готовності до усвідомленого батьківства. Це свідчить про необхідність подальшого розвитку інформативних та освітніх програм щодо підготовки до батьківства, особливо серед молоді.

Для оцінки готовності студентів до усвідомленого батьківства було використано низку методик, що дозволяють не лише визначити рольові очікування, а й рівень підготовленості до виконання батьківських обов'язків. Одним із важливих інструментів цього дослідження став опитувальник «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОД), розроблений А. Волковою та Т. Трапезніковою. Даний інструмент дозволив вивчити, як студенти сприймають різні аспекти сімейного життя, зокрема обов'язки батьків, ставлення до шлюбу та значення інтимно-сексуальних відносин у сім'ї.

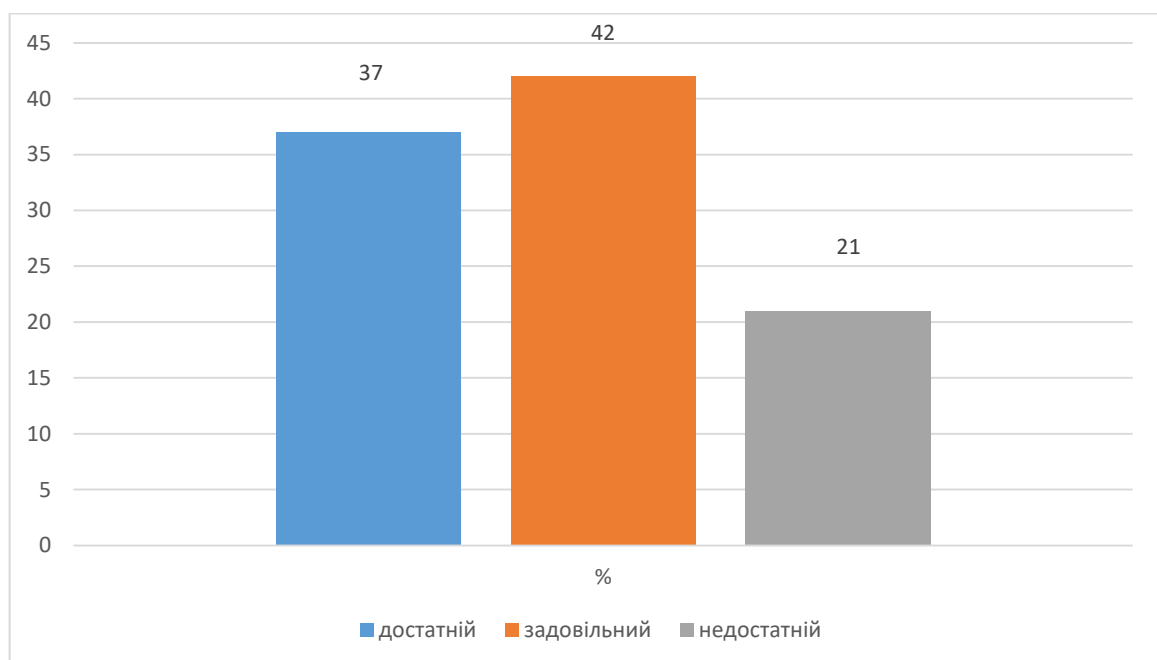
Згідно з результатами дослідження, проведеного за цією методикою, було отримано дані, що дозволяють детально проаналізувати рольові очікування студентів стосовно сімейних обов'язків, їхнє бачення ролі батьківства та шлюбу в їхньому житті. Ці результати наведено на рис. 2.6, що ілюструє статистичні дані щодо різних аспектів рольових очікувань студентів у контексті шлюбу та батьківства.

Рис. 2.6. Результати дослідження рольових очікувань і домагань у шлюбі за методикою «РОД» А. Волкової, Т. Трапезнікової (%)

За результатами опитування, найбільш вираженими були високі очікування в таких сферах, як інтимно-сексуальні взаємини (58%), господарсько-побутова діяльність (47%), соціальна активність (48%), емоційно-психотерапевтична підтримка в родині (48%) та особистісна ідентифікація з партнером (48%). Ці показники свідчать про те, що студенти ставлять великі вимоги до партнера щодо емоційного взаєморозуміння та підтримки, але менше акцентують увагу на батьківських функціях. Середній рівень домагань і очікувань виявлений у шкалах батьківсько-виховної діяльності та зовнішньої привабливості, що вказує, що хоча студенти розуміють значення цих аспектів, вони не ставлять їх у пріоритет у своєму розумінні батьківства та шлюбу.

Також для вивчення готовності до усвідомленого батьківства був застосований тест-картка І. Юнди, яка оцінює готовність до сімейного життя, включаючи виконання первинних обов'язків сім'ї. Результати дослідження готовності студентів до усвідомленого батьківства за тест-картою І. Юнда подано на рис. 2.7.

Рис. 2.7. Результати дослідження готовності студентів до усвідомленого батьківства за тест-картою І. Юнда (%)

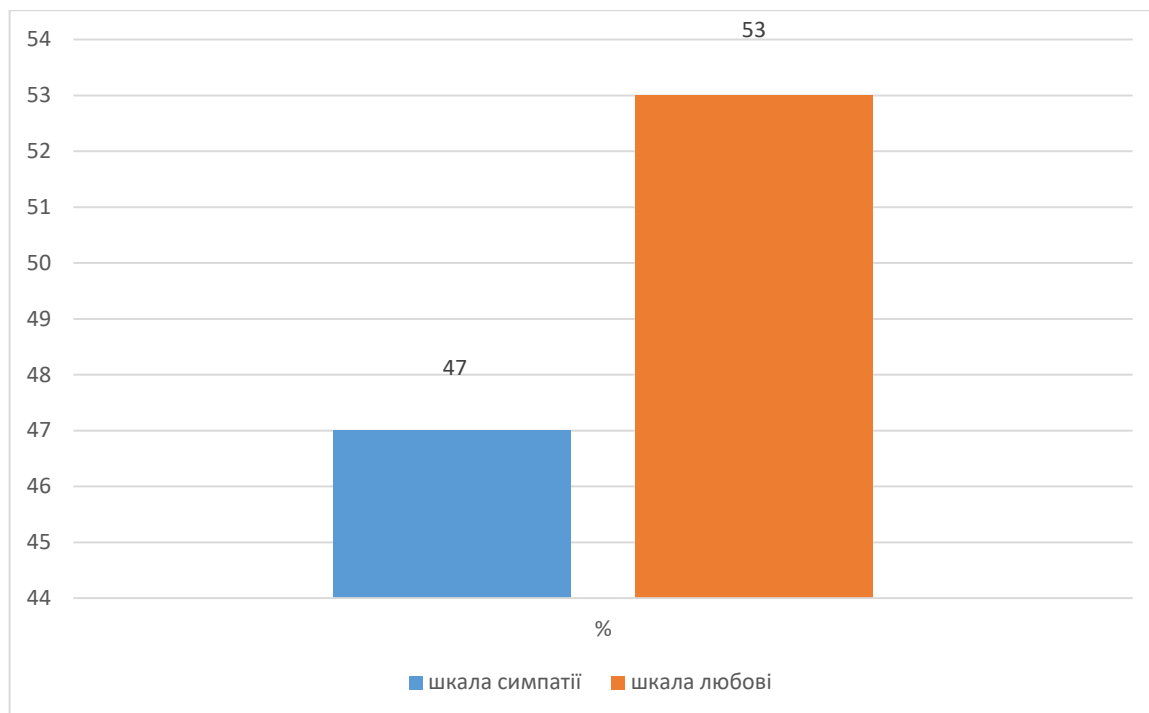
Результати показали, що 21% студентів мають недостатній рівень готовності до сімейного життя, що вказує на їхню неготовність до батьківства та

виконання відповідних зобов'язань. 42% студентів продемонстрували задовільний рівень готовності, що означає, що вони частково усвідомлюють відповідальність створення сім'ї, але наразі сім'я для них не є пріоритетною.

Згідно з дослідженнями, 37% студентів продемонстрували достатній рівень готовності до сімейного життя, що свідчить про їх здатність виконувати основні функції та обов'язки в родині, зокрема щодо батьківства, створення домашнього комфорту та піклування про дітей. Варто зазначити, що серед тих студентів, які продемонстрували належну підготовленість до сімейних обов'язків, переважно виявляються дівчата, що, ймовірно, пов'язано з більш раннім розвитком емоційних навичок і формуванням світогляду. Це, в свою чергу, часто обумовлено спостереженням за моделями поведінки матерів або інших жінок у родині.

Також цікавою є статистика щодо рівня готовності до батьківства серед студентів. Серед осіб, які продемонстрували відповідні рівні готовності до цього важливого етапу, домінують дівчата. Це можна пояснити їх більшою емоційною чутливістю до ролей у родині, а також важливою роллю спостереження за поведінкою матерів, бабусь чи старших сестер у їхньому вихованні. Природна соціалізація в межах родинного середовища допомагає дівчатам сформувати необхідні навички для подальшої підготовки до майбутнього батьківства.

Для вивчення готовності студентів до усвідомленого батьківства було використано опитувальник «Шкала любові і симпатії» (автор З. Рубін), що дозволяє оцінити переважаючі почуттів у взаєминах студентів до майбутнього партнера, зокрема, до батьківських ролей. Результати дослідження прояву любові та симпатії студентів за методикою З. Рубіна подано на рис. 2.8.

Рис. 2.8. Результати дослідження проявів любові та симпатії за методикою З. Рубіна (%)

Згідно з результатами дослідження, різниця у співвідношенні за шкалами «любові» та «симпатії» порівняно невелика. Так, 47% студентів віддали перевагу шкалі «симпатія», а 53% – шкалі «любов», вважаючи, що саме це почуття має домінувати у шлюбних партнерах. Це свідчить про те, що більшість студентів готові до створення родини і розглядають любов як основний емоційний фактор майбутнього сімейного життя. Любов у їхньому розумінні передбачає вірність, взаємну підтримку, співпереживання, відкритість, розуміння, інтимність та чуйну прийнятність партнера таким, яким він є. Це може вказувати на усвідомлену готовність до партнерства, яке базується на взаємопідтримці та емоційному зростанні, що є важливим аспектом усвідомленого батьківства.

Однак результати дослідження за шкалою «симпатія» свідчать про те, що у менше ніж половини студентів ще не сформовані чіткі уявлення про справжню любов і відданість партнеру. Це може вказувати на те, що на даному етапі ці студенти більше зосереджені на симпатії до потенційного партнера чи на задоволенні своїх особистих інтересів, що може бути ознакою невизначеності щодо ролі батьківства і відповідальності в майбутньому.

Аналіз гендерних відмінностей у прояві кохання або симпатії показує, що

серед дівчат переважає шкала «любов», в той час як серед хлопців більше схильні віддавати перевагу шкалі «симпатія». Це свідчить про те, що у дівчат більш виразно сформовані уявлення про важливість любові як основи для створення сім'ї, а отже і для виконання майбутніх батьківських ролей. Дівчата, зазвичай, орієнтуються на глибокі почуття до партнера, готові до емоційної підтримки та співпереживання, що є важливим фактором у підготовці до батьківства. Вони здатні виявляти турботу про іншого і будувати міцні емоційні стосунки, що може служити основою для усвідомленого батьківства.

У той же час, серед хлопців домінує схильність до симпатії, що може свідчити про зосередженість на більш поверхневих аспектах стосунків або на своїх особистих інтересах, що вказує на потребу в додатковому навчанні і розвитку уявлень про відповідальність у майбутньому батьківстві.

Результати проведеного емпіричного дослідження, яке аналізувало психологічні аспекти уявлень студентської молоді про сімейне життя, дозволяють визначити рівень готовності до усвідомленого батьківства, виділяючи три рівні сформованості уявлень: високий, середній і низький.

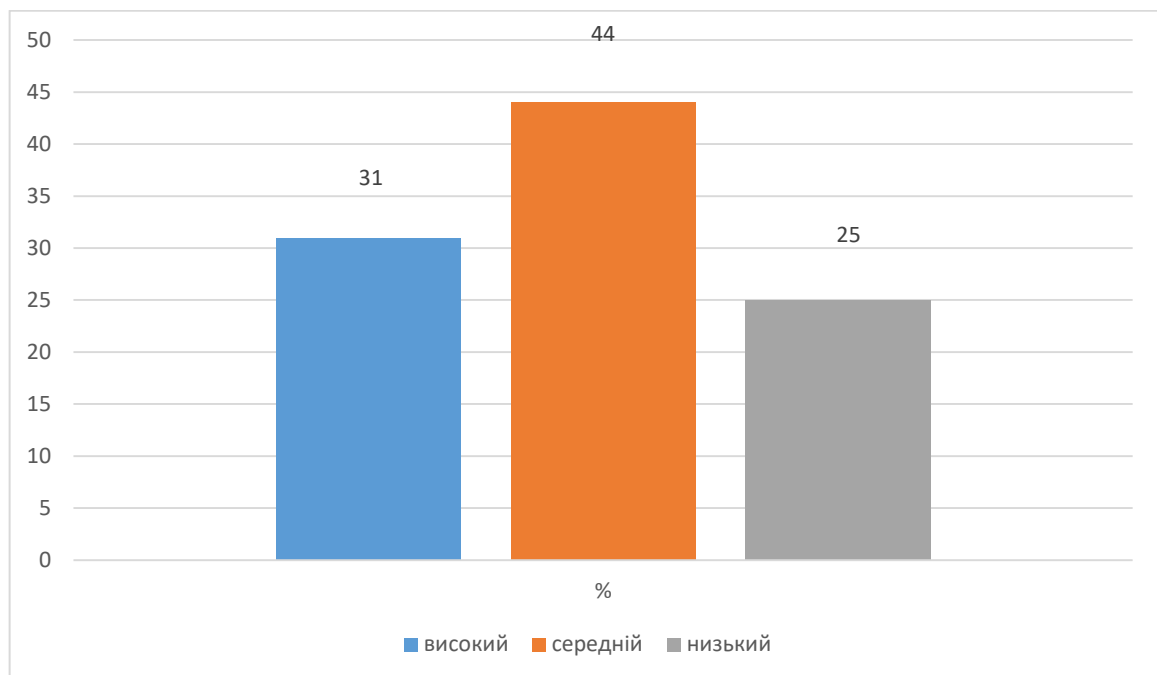
На високому рівні готовності до усвідомленого батьківства студенти виявляють високий рівень пріоритетності таких аспектів, як особистісна ідентифікація з партнером, господарсько-побутова та батьківсько-виховна функції, соціальна активність, а також емоційно-психологічні аспекти, які суттєво впливають на їх готовність до батьківства. Студенти на цьому рівні демонструють високі результати за методикою І. Юнда, що визначає готовність до сімейного життя, а також досягають високих показників за «Шкалою любові і симпатії» З. Рубіна. Вони мають необхідні знання та вміння, що дозволяють надавати емоційну підтримку партнерам, враховувати взаємну відповідальність за виховання дітей, а також готові до глибокого емоційного зв'язку, співпереживання та прийняття партнера таким, яким він є. Важливими складовими їх уявлень є також психологічні аспекти сімейного життя, що стосуються підготовки до батьківства, надання емоційної підтримки партнерам у важкі моменти та розвиток здорових стосунків із дітьми.

Середній рівень готовності студентів до усвідомленого батьківства

характеризується наявністю певних знань і вмінь, але з недоліками у розумінні важливості емоційної підтримки та батьківської відповідальності. Студенти цього рівня мають середні показники за «Шкалою любові і симпатії» З. Рубіна, зокрема, демонструючи більший акцент на симпатії до партнера, що вказує на певну відсутність глибокої емоційної готовності до тривалих і відповідальних стосунків. Вони мають обмежене уявлення про важливість батьківської ролі, зокрема в аспекті виховання дітей та їх емоційного розвитку, і часто фокусуються на своїх особистих інтересах.

Низький рівень готовності студентів до усвідомленого батьківства характеризується відсутністю необхідних знань і вмінь, які забезпечують ефективне сімейне життя та батьківство. Студенти на цьому рівні мають низькі показники за шкалою любові та симпатії, акцентуючи увагу на сексуальних відносинах, що може вказувати на їхнє обмежене розуміння глибинної емоційної і психологічної ролі шлюбу. Вони не відчують готовності до батьківства і відсутні уявлення про важливість створення здорової сім'ї, виховання дітей у гармонійних умовах, емоційної підтримки партнерів.

Як показує узагальнення емпіричного матеріалу, виявлено такі рівні готовності до усвідомленого батьківства (рис. 2.9):

Рис. 2.9. Результати дослідження рівнів готовності студентів до усвідомленого батьківства (%)

Як видно з рисунка, 31% студентів продемонстрували високий рівень готовності до усвідомленого батьківства, 44% – середній і 25% – низький.

Загалом, аналіз результатів дослідження свідчить про недостатню психологічну готовність студентської молоді до усвідомленого батьківства. Студенти на різних рівнях сформованості уявлень про сімейне життя мають певні прогалини в розумінні важливості емоційно-психотерапевтичної підтримки, а також недостатню ідентифікацію з партнером та спільними інтересами. Це дозволяє вказати на необхідність створення спеціальних програм і заходів для розвитку уявлень про батьківство, сімейну відповідальність, а також формування необхідних особистісних якостей і навичок для забезпечення здорового сімейного життя та виховання дітей.

Отже, сучасний стан формування усвідомленого батьківства визначається поєднанням позитивних зрушень, таких як підвищення обізнаності та залучення батьків до освітніх програм, і проблем.

Висновки до розділу 2

1. Для глибокого дослідження психологічних аспектів уявлень студентів щодо сімейного життя та їхньої готовності до усвідомленого батьківства було застосовано низку діагностичних інструментів. Зокрема, анкету «Готовність до шлюбу» Т. Левицької, яка спрямована на оцінку рівня готовності до вступу в шлюб, а також опитувальник «Рольові очікування й домагання в шлюбі» (РОД) А. Волкової та Т. Трапезнікової, що дає змогу вивчити очікування осіб щодо ролей партнерів у подружньому житті. Крім того, застосовувався тест-карта оцінки готовності до сімейного життя І. Юнда, який дозволяє оцінити ступінь психологічної зрілості та готовності до виконання ролі сімейного партнера, а також опитувальник «Шкала любові і симпатії» З. Рубіна, що дає змогу проаналізувати емоційний складник стосунків між партнерами. Завдяки використанню цих методик можна отримати комплексну картину щодо психологічної готовності студентів до створення сім'ї та усвідомленого

батьківства. Ці інструменти дозволяють глибше дослідити уявлення студентів про сімейне життя та їхні прагнення до побудови відповідальних та осмислених партнерських відносин у шлюбі.

2. Аналіз результатів дослідження свідчить про недостатню психологічну готовність студентської молоді до усвідомленого батьківства. Студенти на різних рівнях сформованості уявлень про сімейне життя мають певні прогалини в розумінні важливості емоційно-психотерапевтичної підтримки, а також недостатню ідентифікацію з партнером та спільними інтересами. Це дозволяє вказати на необхідність створення спеціальних програм і заходів для розвитку уявлень про батьківство, сімейну відповідальність, а також формування необхідних особистісних якостей і навичок для забезпечення здорового сімейного життя та виховання дітей.

РОЗДІЛ 3

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА ЯК ПРЕВЕНЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

3.1. Обґрунтування технологій та інструментів формування усвідомленого батьківства як превенція соціального сирітства та їх експериментальна апробація

Формування усвідомленого батьківства як важливого напрямку профілактики соціального сирітства вимагає застосування сучасних технологій та інструментів, які сприяють підвищенню відповідальності батьків за виховання дітей. У сучасних умовах ця проблема стає актуальною через соціальні, економічні та культурні зміни, що впливають на сімейні відносини та процес виховання. Усвідомлене батьківство забезпечує створення безпечного та сприятливого середовища для гармонійного розвитку дитини, що, у свою чергу, запобігає втраті батьківської опіки та захисту.

Однією з ключових технологій є освітньо-просвітницька робота з батьками, яка включає організацію тренінгів, лекцій, семінарів, вебінарів і консультацій. Такі заходи допомагають батькам усвідомити значущість їхньої ролі у житті дитини, розвинути навички емоційної грамотності, комунікації та вирішення конфліктів. Важливим елементом є навчання батьків позитивних методів виховання, зокрема через технології ненасильницького спілкування, що дозволяє формувати довірливі стосунки між батьками та дітьми [25].

Інструментом, що набуває популярності, є індивідуальне консультування. Соціальні педагоги та психологи допомагають батькам вирішувати конкретні проблеми у вихованні дітей, враховуючи їхній вік, психологічні особливості та соціокультурний контекст. Індивідуальний підхід сприяє глибшому розумінню потреб дитини та розробці ефективних стратегій виховання.

Інноваційним інструментом формування усвідомленого батьківства є використання цифрових технологій. Освітні онлайн-платформи, мобільні

додатки, відеоматеріали та вебінари забезпечують доступ до сучасних знань та практичних рекомендацій для батьків. Наприклад, створення віртуальних консультаційних кабінетів і медіатеки сприяє підвищенню обізнаності батьків про права дитини, психофізіологічний розвиток і методи виховання [9].

Особливу увагу слід приділити груповим формам роботи, які забезпечують підтримку та обмін досвідом між батьками. У рамках таких заходів, як батьківські клуби, групи взаємопідтримки та воркшопи, батьки мають можливість обговорити спільні труднощі, знайти шляхи їх вирішення та отримати мотивацію для активного виховання своїх дітей. Це дозволяє зміцнити соціальні зв'язки та створити атмосферу довіри та взаємодопомоги.

Ще одним важливим інструментом, що має великий потенціал для вирішення конфліктів у родині, є сімейна терапія. Її основна мета полягає в усуненні внутрішніх суперечностей та відновленні гармонійних відносин між членами родини. Особливо актуальною ця технологія є для сімей, які переживають складні життєві ситуації, оскільки вона сприяє відновленню правильної рольової структури та створенню позитивного середовища для розвитку дитини [41].

Для формування усвідомленого батьківства важливо також проводити інформаційно-просвітницькі кампанії на рівні громади. Організація круглих столів, конференцій, публікація статей, розробка соціальної реклами сприяють популяризації цінностей усвідомленого батьківства та привертають увагу до проблеми соціального сирітства [54].

Варто зазначити, що технології формування усвідомленого батьківства мають ґрунтуватися на нормативно-правовій базі, яка захищає права дитини та забезпечує підтримку сімей. Важливим є залучення державних органів, громадських організацій та освітніх установ до організації превентивної роботи. Координація зусиль між цими суб'єктами сприяє створенню системного підходу до формування усвідомленого батьківства.

Процес формування навичок усвідомленого батьківства є комплексним і цілеспрямованим впливом на психічний стан майбутніх батьків з метою забезпечення здорового психічного та статевого розвитку їхніх дітей. Він

включає передачу наукових знань про статеві відмінності та соціальні взаємини. Однією з головних цілей цього процесу є створення умов для виконання батьківських ролей, усвідомлення важливості сім'ї та батьківства в особистому житті кожної людини, а також підготовка до створення сім'ї й виконання відповідних функцій [37, с. 84].

Завдання формування навичок усвідомленого батьківства охоплюють кілька ключових аспектів: підвищення розуміння цінності сім'ї, ознайомлення з основами усвідомленого батьківства, розвиток відповідальності за виконання батьківських обов'язків, формування культури поведінки і спілкування між молодими людьми, а також інформування про етику та психологію батьківської поведінки, стилі взаємодії в родині й наслідки раннього батьківства [15].

За сучасними поглядами, сформованими вченими [4; 5; 7; 9; 15; 18], формування навичок усвідомленого батьківства розглядається як система знань, що включає виконання батьківських функцій, розвиток взаєморозуміння між батьками, а також підготовку до шлюбу й створення сім'ї. Ця система знань заснована на загальнолюдських цінностях і має логічну структуру, яка поступово розвивається з віком дитини. Принципи формування усвідомленого батьківства включають науковість, об'єктивність, правдивість, інформованість, національну специфіку, а також створення сприятливих умов для його формування.

У процесі становлення батьківства важливим етапом є усвідомлення своєї ролі як батька чи матері, як для себе, так і для дитини та родини. Успішний результат цього процесу передбачає формування усвідомленого батьківства, яке включає сукупність батьківських якостей, почуттів, знань і навичок [20]. Разом з тим, у міру розвитку, батьки можуть підвищувати свою компетентність і свідомість у питаннях виховання, що веде до постійного вдосконалення батьківських навичок і усвідомлення своєї ролі.

Оптимальним методом формування навичок усвідомленого батьківства, на нашу думку, є соціально-просвітницький тренінг. Цей метод визначається як «запланований навчальний процес, що спрямований на надання знань, удосконалення вже існуючих навичок і набуття нових на основі особистого досвіду з метою зміни поведінки» [37, с. 53]. Тренінг дозволяє учасникам

отримати практичний досвід батьківської поведінки, а також усвідомити емоційний стан і почуття, які супроводжують виконання батьківських ролей. Основною метою тренінгу є формування усвідомленого батьківства через розвиток внутрішніх відчуттів, думок і поведінки учасників.

Ще однією важливою технологією в процесі формування усвідомленого батьківства є соціальна терапія, яка в перекладі з грецької означає «піклування, турбота» [38, с. 117]. Психологічна втома та стрес, пов'язані з доглядом за дитиною, можуть призвести до конфліктних ситуацій або агресії. Тому особливо важливою є терапевтична підтримка молодих батьків і тих, хто готується до батьківства. Це включає розвиток навичок регулювання емоцій та психічного стану, управління думками і стосунками, що допомагає знизити рівень стресу і забезпечити здорове виховання дітей.

Один із ефективних психотерапевтичних підходів, який може бути застосований у соціальній роботі для формування усвідомленого батьківства, є психодрама. Це «метод групової психотерапії, в якому рольова гра використовується для створення умов для вільного вираження почуттів, що стосуються важливих життєвих проблем» [28, с. 74]. В процесі роботи з молодими людьми, метою якої є формування усвідомленого батьківства, психодрама дозволяє змодельовати важливі ситуації, які допомагають осмислити труднощі, що виникають у стосунках між партнерами, а також сприяє розумінню причин конфліктів. Вона допомагає здолати стереотипи поведінки та емоційні реакції на стрес, що можуть виникнути під час батьківства, а також забезпечує формування адекватних підходів до виховання дітей.

У процесі рольової гри учасники створюють модель складних емоційно насичених ситуацій, наприклад, конфліктів у стосунках між батьками і дітьми або подружжям. Це дозволяє відпрацювати стратегії вирішення проблем у вихованні дітей та зменшити напругу у спілкуванні в родині. Рольова гра дає можливість аналізувати та практикувати різні стратегії батьківської поведінки, оцінюючи їх ефективність у конкретних ситуаціях сімейного життя [34].

Ще одним корисним методом для розвитку усвідомленого батьківства є арттерапія. Цей метод є потужним інструментом розвитку емоційно-ціннісного

аспекту батьківства. Арттерапія «метод впливу на психоемоційний та фізичний стан людини через використання різноманітних видів мистецтва» [3, с. 14]. Вона сприяє розвитку адаптаційних здібностей молодих людей до батьківства та дозволяє через творчі процеси (ліплення, малювання, створення колажів, написання статей чи сценаріїв) виявити та осмислити власні уявлення про батьківство, образ ідеальної дитини та наявність батьківських якостей.

Терапія самовиховання також є важливою складовою технології соціальної терапії. Вона спрямована на активне формування особистості відповідно до визначених цілей і соціально зумовлених уявлень про ідеал «Я» [8]. В рамках формування усвідомленого батьківства цей метод дозволяє молодим людям розвивати стійке позитивне ставлення до батьківства як важливої життєвої цінності, сприяє формуванню ідеального образу батьків і допомагає визначити перспективи власного батьківства, розвиваючи здатність до самостійного визначення життєвих цілей.

З нашої точки зору, найбільш оптимальним методом для формування усвідомленого батьківства є соціальне консультування. Консультування є «технологією соціально-педагогічної роботи, що передбачає аналіз проблем клієнта, пошук разом з ним позитивних шляхів вирішення та надання порад щодо доступних соціальних ресурсів» [10, с. 24]. У контексті усвідомленого батьківства консультування орієнтоване на використання ресурсів самої молоді людини для пошуку необхідної інформації та розвитку когнітивних, емоційних і поведінкових аспектів батьківства. Основною метою є зменшення дефіциту знань про сутність батьківства, надання ґрунтовних знань у соціально-медичних, психолого-педагогічних та правових аспектах і озброєння молоді інноваційними підходами до виховання дітей.

Результати консультування з питань усвідомленого батьківства для молоді можуть включати такі аспекти: здобуття необхідної інформації щодо концепції усвідомленого батьківства; покращення усвідомлення власної ролі як батьків, а також ролі шлюбного партнера і дитини; зміна емоційного стану та мотивації щодо батьківства; формування здатності приймати рішення про народження та виховання дитини в родині; здатність реалізувати ці рішення; укріплення

впевненості у власних думках, почуттях і рішеннях; отримання підтримки від фахівців і громади; адаптація до реальних умов батьківства; пошук і вивчення умов для гармонійного розвитку дитини; практична допомога в виконанні батьківських функцій, надана консультантом та іншими членами громади, залученими до процесу; розвиток існуючих навичок усвідомленого батьківства та набуття нових; реагування на безвідповідальні батьківські дії інших осіб та ситуації в територіальній громаді [35].

Таким чином, сучасні методи та інструменти, що орієнтовані на розвиток усвідомленого батьківства, є важливим елементом у попередженні соціального сирітства. Для ефективного формування батьківських навичок застосовуються різні форми та методи роботи. Серед основних форм роботи можна виділити: індивідуальні (етичні бесіди та консультації, інформування, листування); групові (тренінги та семінари, тести, відеолекторії, конкурси, вікторини та інші); масові (тематичні дні і тижні, акції, вечори, конференції тощо). Поєднання освітніх, консультативних, цифрових та терапевтичних заходів дає можливість підвищити рівень відповідальності серед батьків, сприяє гармонійному розвитку дітей та зміцненню родинних зв'язків. Комплексний підхід у цій сфері є основою для вирішення соціальних проблем і побудови здорового суспільства.

3.2. Результативність використаних технологій та інструментів формування усвідомленого батьківства як превенції соціального сирітства

Одним із ключових аспектів роботи соціального працівника є формування усвідомленого батьківства, яке є важливою умовою для належного розвитку дитини в родині. Для того, аби результати цього процесу були ефективними, необхідно враховувати вихідний рівень усвідомленого батьківства у потенційних або вже наявних батьків, зокрема їхні знання, ставлення, а також мрії та плани щодо майбутньої родини. Студентам часто притаманні певні стереотипи в розумінні співвідношення між коханням та шлюбом, недостатня реалістичність в оцінці себе й навколишніх людей, а також споживацьке

ставлення до майбутньої родини та партнера.

Важливо зазначити, що почуття відповідальності за майбутню чи вже народжену дитину у партнерів часто виявляються не синхронізованими. Чоловіки й жінки вкладають різний зміст у поняття «відповідальність». Для чоловіка відповідальність перед дитиною та родиною зазвичай пов'язана з матеріальним забезпеченням, тобто створенням матеріальних благ та фізичного комфорту. Для жінки ж відповідальність здебільшого виражається в створенні сприятливої атмосфери в домі. Зазвичай, жінки відчують відповідальність раніше, оскільки вони більше часу проводять з дитиною [1].

Вивчаючи шляхи вдосконалення формування усвідомленого батьківства як основи для повноцінного розвитку дитини в сім'ї, О. Безпалько зазначає, що студенти недостатньо диференціюють уявлення про материнство та батьківство в цілому, а також про своє власне майбутнє батьківство. Порівнюючи уявлення про ідеальне та реальне материнство й батьківство, він виділяє два основні типи уявлень серед студентів: 1) уявлення про батьківство як складний процес, який потребує значних зусиль, часу та матеріальних витрат; 2) уявлення про батьківство як процес, що приносить радість, щастя та задоволення [34].

Формування готовності студентів до батьківства та сімейного життя є важливою проблемою. Це багатогранна проблема, пов'язана з особистісною зрілістю, а також розвитком самосвідомості індивіда. Зокрема, відомо, що «самосвідомість в юнацькому віці структурована навколо статевої ролі розвитку особистості» [32, с. 301]. В. Кравець стверджує, що готовність студентів до сімейного життя є системою стійких особистісних якостей, необхідних для успішного функціонування родини. Він розглядає ціннісні орієнтації як важливий регулятор поведінки особистості в родині та показник готовності до сімейного життя [28].

В. Сисенко виділяє морально-психологічну готовність особистості до сімейного життя, під якою розуміє засвоєння комплексу вимог, обов'язків та соціальних стандартів, які регулюють сімейні відносини. Вчений вводить поняття «здатності до шлюбу» і виділяє її складові, зокрема здатність турбуватись про іншого, проявляти співчуття та емпатію, взаєморозуміння,

здатність до співпраці та спілкування, а також високий рівень етичної культури, що включає вміння бути толерантним, розуміти партнера з усіма його недоліками та стримувати власний егоїзм [24, с. 148].

У контексті удосконалення формування усвідомленого батьківства важливо враховувати, що готовність до сімейного життя, зокрема здатність до усвідомленого батьківства, залежить від взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників. Це синтез когнітивних, емоційних та поведінкових компонентів. Когнітивний компонент включає систему знань, необхідних для успішного функціонування родини, таких як педагогіка, психологія, моральні принципи, а також правові та економічні аспекти життя сім'ї. Емоційний компонент стосується здатності до саморегуляції, співчуття та емоційної підтримки, а також позитивного емоційного ставлення до дітей. Поведінковий компонент включає соціально-психологічні вміння, навички, пов'язані зі сценаріями сексуальної поведінки, а також знання специфіки життєдіяльності дітей [28].

У контексті формування готовності студентів до усвідомленого батьківства виділяються кілька важливих компонентів, які необхідно цілеспрямовано розвивати:

1. Фізична та фізіологічна зрілість – це здатність майбутніх батьків зачаття, виношування та виховання здорової дитини, а також фізична основа їхньої спроможності виконувати сімейні функції, що включають підтримку та вирішення завдань, пов'язаних із шлюбом та сімейним життям.

2. Соціальна готовність – означає здатність партнерів виконувати свої соціальні ролі, усвідомлення правових аспектів шлюбу та готовність брати на себе відповідальність за один одного і за своїх дітей, здатність забезпечувати сім'ю та виконувати соціальні обов'язки, які випливають із шлюбних відносин.

3. Сексуальна готовність – це розуміння своєї статевої ідентичності, здатність до подружніх інтимних відносин, народження дітей, а також взаєморозуміння сексуальних потреб партнера і спільне переживання сексуально-еротичних моментів. Важливою складовою є наявність знань з анатомії та фізіології статевих відмінностей, а також розвиток культури статевого спілкування.

4. Педагогічна готовність – це сформоване бажання мати дітей, настанови щодо батьківства та виховання дітей, розуміння ролі батька і матері в розвитку особистості дитини, основні закономірності розвитку дітей, а також наявність знань і навичок для ефективного виховання.

5. Господарська та інструментальна готовність - включає знання та вміння в раціональному використанні сімейного бюджету, організації домашнього побуту і ведення господарства.

6. Психологічна готовність – спрямована на встановлення здорових шлюбно-сімейних стосунків, готовність виконувати подружні та батьківські обов'язки, усвідомлення цінності кохання в шлюбі, а також створення психологічно здорової атмосфери в родині. Важливим є формування реалістичної моделі майбутньої сім'ї з урахуванням матеріальних можливостей і планів на майбутнє [33].

Формування батьківства як соціальної та психологічної ролі у молоді відбувається через процеси соціалізації, на які впливають численні соціально-психологічні чинники, такі як:

1. Позитивний досвід спілкування з батьками або тими, хто їх замінює. Встановлено, що емоційна близькість з батьками забезпечує молоді здатність налагодити емоційний контакт з власною дитиною в майбутньому, що підвищує задоволення від батьківства.

2. Емпатійна позиція одного з подружжя по відношенню до іншого, що включає готовність до розуміння бажань, побоювань та очікувань партнера.

3. Психологічна підтримка та спільне несення відповідальності за фізичний і психічний стан партнера.

4. Присутність чоловіка при народженні дитини та психологічна підтримка дружини під час пологів, а також усвідомлення цього процесу як спільної праці двох батьків, а не лише як «жіночої справи».

5. Перший емоційно-позитивний контакт батьків з дитиною, що включає задоволення від взаємодії та визнання дитини як окремої особистості з власними потребами та бажаннями.

6. Особисте бажання бути батьками, яке передбачає усвідомлену

готовність до прийняття батьківських ролей та відповідальності за розвиток дитини, включаючи готовність інвестувати час та зусилля для її благополуччя [37, с. 153-154].

Для покращення процесу формування усвідомленого батьківства, що є основою для повноцінного розвитку дитини в сім'ї, пропонується застосовувати наступні вправи:

Вправа 1. «Образ благополучної дитини» [35].

Мета: створити модель благополучної дитини, визначивши основні характеристики та умови її розвитку.

Ресурси: аркуші білого та кольорового паперу, ножиці, клей, маркери.

Учасники об'єднуються в 4 мікрогрупи. Протягом 20 хвилин кожна група повинна створити об'ємні моделі благополучної дитини, враховуючи інформацію, яку було надано на попередніх етапах тренінгу. По завершенню роботи групи презентують свої моделі та розміщують їх у центрі кімнати. Під час обговорення доцільно поставити такі питання: «Які думки виникали у вас під час виконання завдання та презентації результатів?», «Які аспекти життєдіяльності дитини ви відобразили у своїх моделях?», «Які складові розвитку дитини, на вашу думку, потребують найбільшої уваги з боку батьків?».

Вправа 2. «Умови розвитку благополучної дитини» [31].

Мета: визначити умови, які сприяють повноцінному розвитку дитини в різних сферах її життєдіяльності, а також розробити конкретні дії батьків для створення таких умов.

Ресурси: картки з назвами сфер життєдіяльності (фізична, емоційна, екологічна, соціальна, духовна, інтелектуальна, професійна, психологічна), кольорові аркуші паперу з позначеними тими ж сферами, 8 аркушів формату А-3 та 8 аркушів фліпчарту, маркери.

I етап (15 хв.). Тренер розділяє учасників на 8 мікрогруп. Кожна група отримує картку із зазначеною сферою життєдіяльності (наприклад, психологічна і фізична, інтелектуальна та емоційна, духовна, соціальна та екологічна). Учасникам пропонується впродовж 10 хвилин записати на аркушах А-3 умови, що сприяють розвитку дитини в зазначеній сфері. Паралельно тренер розкладає

навколо моделей благополучної дитини кольорові аркуші з позначеними сферами життєдіяльності. Після виконання завдання групи розміщують свої записи біля відповідних аркушів, утворюючи промені різної довжини.

II етап (35 хв.). Тренер додає чисті аркуші до кожного «променя», на яких зазначено сферу життєдіяльності. Учасники працюють біля «свого» променя і записують конкретні дії батьків, які допоможуть створити умови для розвитку дитини в цій сфері. Далі, групи переміщуються по колу до сусідніх променів і доповнюють напрацювання інших груп. Це триває до того моменту, поки кожна група не повернеться до свого початкового променя. Після цього групи підсумовують свої результати і формулюють конкретні дії батьків для створення умов у різних сферах життєдіяльності дитини.

III етап (10 хв.). Тренер проводить обговорення вправи, ставлячи питання: «Чи було важко визначити умови для розвитку дитини в різних сферах її життя?», «Чи всі батьки виконують необхідні дії для створення умов для розвитку дитини? Що на це впливає?», «Які висновки ви зробили після виконання цієї вправи?». Підсумовуючи результати, тренер підкреслює важливість взаємодії всіх сфер життєдіяльності для підтримки рівноваги в розвитку дитини та ролі батьків у цьому процесі.

Вправа 3. «Модель усвідомленого батьківства» [4].

Мета: з'ясувати основні складові концепції «усвідомленого батьківства».

Ресурси: великі аркуші паперу, кольорові маркери, аркуші кольорового паперу, фліпчарт із зображенням дерева та візуальним алгоритмом виконання завдання.

I етап (20 хвилин): Тренер формує 5 робочих груп за допомогою карток, на яких зазначено початкові слова відомих дитячих пісень. Кожній групі пропонується виконати фрагмент зі «своєї пісні», після чого вони займають робочі місця та отримують інструменти для завдання. Завдання полягає в тому, щоб за 15 хвилин представити концепцію усвідомленого батьківства у вигляді дерева, яке включає наступні складові:

1. Коріння і основа дерева – це визначення терміну «усвідомлене батьківство».

2. Гілки дерева, що формують крону: гілка знань – знання, які сприяють розвитку та вихованню дітей (наприклад, з педагогіки, вікової психології, анатомії, психології спілкування, прав дитини та ін.), а також про здоров'я дитини, психофізіологічний розвиток, методи спілкування на різних етапах розвитку; гілка почуттів – почуття батьків до своїх дітей (любов, співчуття, терпіння, радість, гнів, спокій, взаєморозуміння тощо); гілка вмінь – навички, необхідні батькам для ефективного виконання батьківських функцій, такі як спостереження, спілкування, навчання, організація покарань, догляд за дитиною, керування емоціями, використання різних стилів виховання; гілка якостей – риси характеру, що повинні бути притаманні усвідомленим батькам, наприклад, відповідальність, доброта, справедливість, терплячість, мудрість. Кожна група працює над створенням цього «дерева» протягом 20 хвилин.

II етап (20 хвилин): Після завершення часу кожна група презентує своє «Дерево усвідомленого батьківства» протягом 5 хвилин.

Вправа 4. Міні-лекція «Основні складові усвідомленого батьківства» (Додаток Б) [35].

Мета: ознайомити учасників із сучасними підходами до понять «батьківство», «усвідомлене батьківство» та їх складових.

Ресурси: проектор, плівки з основними поняттями лекції.

Вправа 5. «Ролі батьків і матерів» [37].

Мета: допомогти учасникам усвідомити батьківські та материнські ролі в родині.

Ресурси: аркуш ватману з малюнком будинку, поділеного навпіл, маркери, роздруковані таблиці для робочих груп (Додаток 8) та ситуації для рольових ігор.

I етап: Тренер об'єднує учасників у 6 груп, використовуючи методикау «Музичний інструмент». Кожній групі надаються картки з назвами музичних інструментів, і учасники повинні зобразити цей інструмент і сформувати робочі групи.

II етап: Учасники обговорюють ролі, які виконує мати і батько в родині, які якості притаманні кожному з батьків, і записують свої ідеї на аркуші під дахом «будинку» (ролі матері/ролі батька). Кожна група працює над цим

завданням протягом 15 хвилин, після чого презентує свої результати. Питання для обговорення можуть бути наступними: «Чи відрізняються ролі батька і матері в сім'ї? Якщо так, то чим саме?»; «Чи існують стереотипи щодо батьківських ролей? Як ви їх пояснюєте?»

Вправа 6. «Мозаїка стилів батьківського виховання» [36].

Метою вправи є знайомство учасників із різними стилями батьківської поведінки. Для реалізації цього завдання використовуються ресурси, що включають підготовлену інформацію про стилі виховання, а також картки із зображеннями іграшок.

Тренер організовує учасників у малі групи за методикою «Будинок іграшок». Кожен учасник отримує завдання витягти з «чарівного мішка» один із подарунків з будинку іграшок, зображаючи наклейки, на яких зображено автомобіль, ведмедика, ляльку чи квітку. На основі отриманого зображення учасники об'єднуються у відповідні групи. Кожній групі надається інформація про конкретний стиль батьківської поведінки. Протягом 20 хвилин учасники вивчають матеріал, аналізуючи як позитивні, так і негативні сторони кожного стилю, та оцінюють його вплив на процес виховання і розвиток дитини. Наприкінці групи повинні проаналізувати характеристики стилю, визначити його переваги та недоліки і представити результати через створення живої скульптури. Питання для обговорення можуть включати: «Чи існує чітка межа між різними стилями батьківської поведінки? Поясніть свою точку зору», а також «Чи є ситуації, коли доцільно використовувати авторитарний стиль батьківської поведінки? Якщо так, то в яких випадках?».

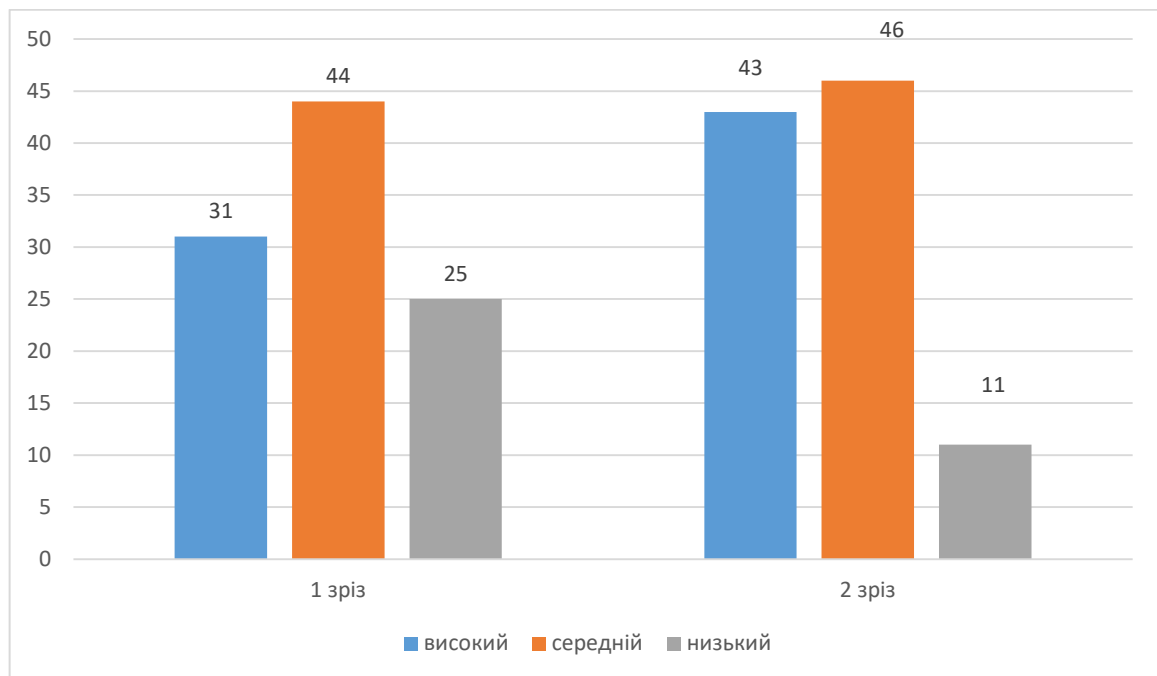
У рамках формування усвідомленого батьківства зі студентами можуть застосовуватися такі методи [22]:

- Використання матеріалів з навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах.
- Запровадження факультативних курсів, присвячених проблемам материнства та батьківства, таких як «Азбука батьківства».
- Ознайомлення студентів із батьківськими листами відомих людей, наприклад, «Листи до сина» та «Листи до дочки» В. Сухомлинського.

- Виконання самостійних завдань, таких як збирання прислів'їв і приказок, уривків віршів про щасливе материнство та батьківство, написання сценарію урочистої реєстрації дитини в органах РАЦС.

- Виховання правильного ставлення до батьківства через використання виховних можливостей сім'ї та потенціалу батька і матері.

Після тестування запропонованих технологій та інструментів формування усвідомленого батьківства як превенції соціального сирітства було проведено повторне емпіричне дослідження. Як показує узагальнення емпіричних даних, готовність студентів до усвідомленого батьківства виявилася на трьох рівнях (рис. 3.1):

Рис. 3.1. Результати повторного дослідження готовності студентів до усвідомленого батьківства (%)

На основі проведеного дослідження, спостерігається суттєва зміна в рівні готовності студентів до усвідомленого батьківства. Як видно з графічного зображення, 43% студентів демонструють високий рівень підготовленості до батьківства, що є значним покращенням порівняно з попередніми результатами (було 31%). Проте кількість студентів з середнім рівнем готовності залишилася стабільною (46%, порівняно з 44%), а 11% студентів виявляють низький рівень підготовленості (було 25%).

Поглиблений аналіз показав, що студенти з високим рівнем готовності мають чітке усвідомлення своєї ролі батьків, володіють емоційною зрілістю та здатністю до самоконтролю в стресових ситуаціях. Вони розуміють важливість батьківських обов'язків і готові брати на себе відповідальність за благополуччя дитини. Їхнє ставлення до виховання ґрунтується на глибокому розумінні потреб дітей, як фізіологічних, так і психологічних. Вони прагнуть створити безпечне та підтримуюче середовище для майбутнього розвитку своїх дітей. Студенти цього рівня активно шукають нові знання, беруть участь у тренінгах, застосовують сучасні методи виховання та активно взаємодіють з партнерами у сімейних стосунках, розуміючи важливість довіри, співпраці та підтримки у цих стосунках. Вони розглядають розвиток батьківських навичок як важливий аспект особистісного вдосконалення.

Кількість студентів середнього рівня залишилася стабільною, і хоча вони мають загальне уявлення про роль батьків, часто їм бракує глибшого розуміння всіх аспектів цієї ролі. Вони володіють певними знаннями з виховання дітей, але ще потребують додаткової освіти та практичного досвіду для формування правильних підходів. Такі студенти можуть мати труднощі з емоційною стабільністю, особливо в стресових ситуаціях, і не завжди усвідомлюють, як їхні реакції можуть впливати на дітей. Вони розуміють важливість партнерства у вихованні, проте можуть стикатися з труднощами у вирішенні конфліктів і розподілі обов'язків. Їхнє ставлення до батьківства часто є суперечливим: з одного боку, вони готові до певної відповідальності, а з іншого – відчують невизначеність щодо своїх можливостей. Вони, ймовірно, відкладатимуть рішення про створення родини через сумніви у власних силах.

Що стосується студентів з низьким рівнем готовності до усвідомленого батьківства, їх кількість значно зменшилася порівняно з попереднім періодом. Ці студенти часто не мають чіткого уявлення про роль батьків і можуть не розуміти важливості цієї ролі в житті дитини. Вони можуть бути емоційно незрілими, не готовими до відповідальності, що приходить з батьківством. Їхнє ставлення до виховання дітей зазвичай поверхневе і навіть безвідповідальне. Вони не завжди готові до партнерства у сімейних стосунках, не усвідомлюючи важливості

підтримки та співпраці з партнером. Це можуть бути студенти, які мають обмежене розуміння емоційних і психологічних потреб дитини та часто не виявляють бажання розвивати свої батьківські навички. Вони можуть сподіватися, що зможуть впоратися з роллю батьків і відкладатимуть прийняття рішення про створення родини через страх або невизначеність.

Отже, результати дослідження підтверджують ефективність використаних методик для формування усвідомленого батьківства як інструменту запобігання соціальному сирітству. Більше студентів демонструють емоційну зрілість і готовність брати на себе відповідальність за виховання дітей, розуміючи фізіологічні та психологічні потреби дітей і прагнучи створити підтримуюче середовище для їхнього розвитку. Студенти, які готові до цього, активно залучаються до навчання та використовують сучасні знання і методи виховання, що підтверджує зростання рівня підготовленості до батьківства серед молоді.

Висновки до розділу 3

1. Формування усвідомленого батьківства є важливою складовою превенції соціального сирітства, оскільки саме підвищення рівня батьківської відповідальності та емоційної зрілості сприяє створенню здорової сімейної атмосфери, що забезпечує повноцінний розвиток дітей. У процесі обґрунтування технологій та інструментів для формування усвідомленого батьківства було враховано сучасні підходи до психологічної підготовки батьків, що включають розвиток емоційної інтелігентності, комунікативних навичок і співпраці в родинних стосунках. Одним із найбільш ефективних інструментів виявилась програма тренінгів для майбутніх батьків, яка включала як теоретичні заняття, так і практичні вправи, що дозволяють глибше усвідомити роль батьків у житті дитини. Експериментальна апробація цих технологій показала їх ефективність, оскільки значна частина учасників змінила своє ставлення до батьківства і продемонструвала готовність брати на себе відповідальність за виховання дітей.

2. Проведені дослідження підтвердили, що технології формування усвідомленого батьківства є важливим інструментом у превенції соціального

сирітства, оскільки вони сприяють зниженню рівня абандонічної поведінки серед батьків та покращенню їхнього емоційного зв'язку з дітьми. Крім того, участь у подібних програмах дозволяє майбутнім батькам подолати страх перед майбутніми труднощами, розвинути впевненість у власних силах і навичках батьківства, що є важливим кроком до стабільного функціонування родин. Таким чином, ці технології й інструменти показали свою дієвість не лише в підготовці до батьківства, але й у зниженні ризиків соціального сирітства через сприяння зміцненню батьківської ролі та вихованню емоційно здорових дітей.

ВИСНОВКИ

На основі наявного матеріалу, були сформульовані й апробовані технології та методи, що сприяють формуванню усвідомленого батьківства як важливого інструменту запобігання соціальному сирітству, що дало можливість отримати наступні висновки.

1. Визначено основні наукові підходи до розв'язання проблеми усвідомленого батьківства. Проблема усвідомленого батьківства охоплює широкий спектр наукових підходів, кожен із яких робить свій внесок у розуміння цього феномену. Соціокультурний підхід акцентує на важливості впливу традицій, культурних норм на формування відповідального батьківства, що забезпечує міжпоколінний обмін позитивним досвідом. Психологічний підхід розглядає батьківство через призму особистісного розвитку, що включає готовність виконувати батьківські функції та формування емоційно-ціннісного ставлення до дитини. Педагогічний підхід зосереджується на розвитку батьківських компетенцій через навчальні програми, тренінги та освітні заходи. Синергія цих підходів дає можливість здійснити системний підхід до вивчення та реалізації усвідомленого батьківства, що є важливою складовою виховання дітей. Інтеграція правового підходу допомагає визначити основи захисту прав дитини та зобов'язання батьків. Соціально-економічний аспект підкреслює важливість створення умов для підтримки сімей у складних життєвих ситуаціях. Комплексний аналіз цих підходів дає змогу виявити шляхи формування відповідального батьківства, яке є основою для гармонійних родинних відносин, що безпосередньо впливають на попередження соціального сирітства.

2. Охарактеризовано основні фактори, що впливають на формування усвідомленого батьківства як інструменту профілактики соціального сирітства. Показано, що формування усвідомленого батьківства значною мірою зумовлене сукупністю соціальних, психологічних і економічних факторів, що впливають на поведінку батьків. Одним із ключових аспектів є рівень освіти та обізнаності батьків щодо їхньої ролі у вихованні дітей, що, в свою чергу, сприяє підвищенню їхньої відповідальності. Емоційна зрілість та здатність до саморефлексії є

важливими складовими в підготовці до батьківства. Окрім того, важливу роль відіграє соціальне оточення, доступ до ресурсів підтримки сімей, а також державні програми, що забезпечують розвиток батьківських компетенцій. Поєднання психологічних, соціальних та правових механізмів у формуванні усвідомленого батьківства дає можливість підтримувати цілісність сімей та створювати умови для гармонійного розвитку дітей.

3. Вивчено сучасний стан формування усвідомленого батьківства як профілактики соціального сирітства. Для комплексного вивчення психологічних особливостей уявлень студентів про сімейне життя та їхньої готовності до батьківства використовувалися різні методики, зокрема анкета «Готовність до шлюбу» Т. Левицької, опитувальник «Рольові очікування й домагання в шлюбі» (РОД) А. Волкової і Т. Трапезнікової, тест-карта оцінки готовності до сімейного життя (І. Юнда) та опитувальник «Шкала любові і симпатії» (З. Рубін). Застосування цих інструментів дозволяє детальніше вивчити рівень готовності студентської молоді до створення сім'ї та усвідомленого батьківства. Аналіз результатів дослідження вказує на недостатню психологічну готовність студентів до усвідомленого батьківства, оскільки у більшості учасників існують прогалини у розумінні важливості емоційної підтримки, а також проблеми з ідентифікацією з партнером і спільними інтересами. Це вказує на потребу в розробці спеціалізованих програм для розвитку уявлень про батьківство, відповідальність та необхідні особистісні якості для виховання дітей.

4. Обґрунтовано й апробовано технології та інструменти формування усвідомленого батьківства як методу профілактики соціального сирітства. Встановлено, що підвищення рівня батьківської відповідальності й емоційної зрілості є ключем до створення здорової сімейної атмосфери, яка забезпечує нормальний розвиток дитини. У процесі апробації технологій формування усвідомленого батьківства було враховано сучасні підходи до психологічної підготовки майбутніх батьків, зокрема розвиток емоційного інтелекту, комунікативних навичок та взаємодії в родині. Одним із найбільш ефективних інструментів виявилася програма тренінгів для майбутніх батьків, яка поєднувала теоретичні заняття з практичними вправами, що дозволяють

учасникам глибше усвідомити свою роль у житті дитини. Експериментальна апробація показала високу ефективність цих технологій, оскільки більшість учасників змінили своє ставлення до батьківства та продемонстрували готовність взяти на себе відповідальність за виховання дітей.

Результати проведеного експерименту підтвердили, що запропоновані технології та інструменти формування усвідомленого батьківства є важливим інструментом у превенції соціального сирітства. Крім того, участь у подібних програмах дозволяє майбутнім батькам подолати страх перед майбутніми труднощами, розвинути впевненість у власних силах і навичках батьківства, що є важливим кроком до стабільного функціонування родин. Таким чином, ці технології й інструменти показали свою дієвість не лише в підготовці до батьківства, але й у зниженні ризиків соціального сирітства через сприяння зміцненню батьківської ролі та вихованню емоційно здорових дітей.

Результати апробації використаних технологій та інструментів для формування усвідомленого батьківства демонструють високу ефективність. Вивчення результатів опитувань і психологічних тестувань учасників після проходження програми показало значне покращення рівня їхнього усвідомлення важливості батьківства, підвищення емоційної зрілості та готовності брати на себе відповідальність за розвиток дітей. Студенти, які пройшли ці програми, продемонстрували більш чітке розуміння ролі батька і матері в розвитку дитини, підвищили свої знання про педагогічні та психологічні аспекти виховання.

Загалом, результати експерименту показали, що технології формування усвідомленого батьківства є результативними у контексті зменшення ймовірності соціального сирітства. Програми навчання дозволили значно знизити рівень інфантильності серед молодих батьків, підвищити їхню здатність до рефлексії власних дій і ставлення до дітей. Таким чином, запровадження цих технологій у навчальні програми для студентів не тільки підвищує рівень підготовленості до батьківства, але й робить значний внесок у формування соціально відповідальних та емоційно зрілих батьків, що є важливою запорукою стабільності в родинах і зниження ризику соціального сирітства.

Напрями подальших досліджень можна окреслити через розробку та

впровадження нових підходів і методів, спрямованих на підвищення готовності фахівців соціальної сфери до активного сприяння формуванню усвідомленого батьківства серед студентів. Це включає розробку інноваційних технологій та інструментів, здатних ефективно підготувати майбутніх фахівців до реалізації цього процесу у професійній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейко А. В. Батьківство як психологічний феномен. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України*. Київ : Міленіум, 2006. Вип. 29. С. 57-63.
2. Бевз Г.М. Прийомна сім'я : соціально-психологічні виміри : монографія. Київ : Слово, 2010. 352 с.
3. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету*. Серія психологічні науки. 2020. Вип. 6. С. 10-15.
4. Братусь І. Програма «Школа батьківства». *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 6. С. 35-47.
5. Буніна Л. М. Усвідомлене батьківство як соціально-педагогічне явище. *Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка* : Пед. науки. 2003. №7. С. 18-20.
6. Буніна Л.М. Врахування потреб дитини як основа усвідомленого батьківства. *Діти – батьки – сім'я*. Київ : Науковий світ, 2005. Вип. 3. С. 9-16.
7. Вайнола Р. Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи : теорія та практика : навч. посіб. Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 2008. 134 с.
8. Вязнікова О. Формування навичок усвідомленого батьківства у старшокласників. *Психологічна газета*. 2006. №16. С. 13-17.
- 8а. Гірняк А.Н., Собчук О.І. Соціально-психологічні аспекти життєдіяльності сучасної сім'ї як малої соціальної групи та соціального інституту. *Міжрелігійний діалог та його вплив на суспільство, політику, бізнес, культуру*: зб. матеріалів міжнар. наук. конф., м. Тернопіль, 13 жовт. 2021 р. Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2021. С. 218-221.
9. Горещька О.В. Психологічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми молодшого шкільного віку : монографія. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2011. 231 с.
10. Данильчук Л. О. До проблеми відповідального батьківства: результати теоретичного аналізу та експериментального дослідження. *Науковий*

вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2021. № 3 (136). С. 87-95.

- 11.Дзюбка Л. Усвідомлене та відповідальне батьківство як передумова повноцінного сімейного виховання. *Психолог*. 2005. №28. С. 18-20
- 12.Долинська Л.В., Демидова Т.А. Підготовка молоді до сімейного життя (соціально-психологічний тренінг). Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2002. 73 с.
- 13.Дуброва В. Допоможемо батькам – допоможемо дітям. *Палітра педагога*. 2008. №1. С. 28-31.
- 14.Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
- 15.Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за ред. І.Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
- 16.Карпенко О.Г. Теорія та практика соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Слово, 2015. 402 с.
- 17.Кісарчук З.Г. Єрмусевич О.І. Психологічна допомога сім'ї : навч. посіб. Київ : Главник, 2006. 127 с.
- 18.Ковтун О. Єдиний освітній простір для педагогів, батьків та їхніх дітей. *Практика управління навчальним закладом*. 2014. № 4. С. 7–15.
- 19.Козак Н. Робота з батьками : нові підходи. *Початкова школа*. 2020. № 7. С. 14-15.
- 20.Козубовська І.В., Керецман В.Ю., Товканець Г.В. Роль і функції соціально-психологічної служби в роботі з сім'єю. Ужгород, 2008. 82 с.
- 21.Кондрашова Н.О., Меденцева О.В. Соціальна реклама як засіб формування усвідомленого батьківства. *Соціальна педагогіка*. 2006. №2. С. 61-65.
- 22.Кравець В. П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. Київ : Академія, 2001. 244 с.
- 23.Кравець В. П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. Київ : Київська правда, 2000. 688 с.

- 24.Кравець В. П., Кравець С. В. Підготовка учнівської молоді до усвідомленого батьківства в зарубіжній педагогіці та закладах освіти. *Topical issues of the development of modern science : the 11th International scientific and practical conference* (July 1-3, 2020). Sofia ; Bulgaria : ACCENT, 2020. P. 111-121.
- 25.Кравченко Т.В., Трубавіна І.М. Допомога батькам у вихованні дітей : методичні рекомендації для соціальних працівників. Київ : Дежсоцслужба, 2015. 100 с.
- 26.Красін С. А. Усвідомлене батьківство: сутність, ознаки, структура та зміст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. Вип. 55. С. 215-221.
- 27.Красін С.А. Аналіз поглядів студентів на усвідомлене батьківство. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2018. Вип. 4. С. 123-133.
- 28.Кулакова А. О. Соціально-педагогічна діяльність з формування усвідомленого батьківства підлітків з неповних сімей у закладах загальної середньої освіти. *Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи : матеріали міжвуз. дистанц. студ. наук.-практ. конф.* (Харків, 27 трав. 2020 р.). Харків : ХНПУ, 2020. С. 101-104.
- 29.Кучманіч І. М. Усвідомлене батьківство : навчально-методичний посібник. Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2019. 245 с.
- 30.Максимовська Н. Формування культури материнства в соціально-педагогічному середовищі ВНЗ. *Соціальна педагогіка : теорія і практика*. 2006. №4. С. 45-54.
- 31.Манилюк Ю. Оптимальна модель соціально-педагогічної взаємодії з батьками у початковій школі. *Початкова школа*. 2012. №12. С. 11–14.
- 32.Методики психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах війни : практич. посіб. / В. Г. Панок; В. В. Рибалка, С. К. Шандрук та ін.; за ред. В. Г. Панка. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2023. 212 с.

33. Організація роботи з батьками / упоряд. : Юзефик Л.О., Купина Н.М. Тернопіль : Астон, 2002. 168 с.
34. Оржеховська В. М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології і моделі. Харків : Точка, 2007. 192 с
35. Основи батьківської компетентності : навч. посіб. / за ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Наук. світ, 2006. 156 с.
36. Островська Н. О. Соціально-педагогічна діяльність територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді : монографія. Хмельницький: Україна, 2017. 183с.
37. Островська Н.О. Основні складові соціально-педагогічної діяльності щодо формування усвідомленого батьківства молоді. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка* : Педагогічні науки / гол. ред. В.С. Курило. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. №16 (251). С. 115-122.
38. Павелків Р. В. Вікова психологія : підручник. Київ : Кондор, 2015. 469 с.
39. Пеша І.В., Сопівник І.В., Галайдюк В.В. Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю : навчальний посібник. Київ : Компринт, 2023. 449 с.
40. Підготовка студентів до співпраці з батьками дітей шкільного віку : посібник / уклад. М.А. Машовець. Київ : Логос, 2000. 128 с.
41. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С. Психологія сім'ї : навчальний посібник. Київ : НАУ-друк, 2010. 270 с.
42. Психологія сім'ї : навчальний посібник / В. М. Поліщук, Н. М. Ільїна, С.А. Поліщук та ін. Суми : Університетська книга, 2009. 282 с.
43. Психологу для роботи : діагностичні методики / уклад.: М.В. Лемак, В.Ю. Петрищева. Ужгород : Вид. Олександрри Гаркуші, 2012. 616 с.
44. Савчин М.В., Василенко П.П. Вікова психологія : підручник. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
45. Сатановська Л.А. Організація соціальної роботи з різними групами клієнтів : навч. посіб. Київ : НУБіП України, 2008. 308 с
46. Серова І.А. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини. *Соціальний працівник*. 2007. № 18. С. 2-11

- 47.Сімейні групові наради як метод розв'язання конфліктних ситуацій : метод. матеріали для тренера / упоряд.: Т.П. Авельцева, Н.В. Зимівець, О.А. Калібаба, В.П. Лютий. Київ : Науковий світ, 2003. 86 с.
- 48.Сова М.О., Деніжна С. О. Психологія сім'ї : навчальний посібник. Київ : Ком-принт, 2014. 212 с.
- 49.Соціально-педагогічна діяльність в умовах трансформації суспільства : теоретичні та прикладні проблеми: монографія / за ред. С. Архипової. Черкаси : Гордієнко Є. І., 2014. 235 с.
- 50.Сухарева Л. С. Піклуємось разом з батьками : робота з батьками молодших школярів. Харків : Основа, 2008. 128 с.
- 51.Сучасна українська сім'я : медико-соціальні аспекти: монографія / Лісовський В. М., Шурма І. М., Коробчанський В. О. та ін. Харків: Майдан, 2009. 268 с.
- 52.Товкач І. Є. Хочу бути мамою, хочу бути татом : навч.-метод. посіб. Київ: Слово, 2012. 368 с.
- 53.Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ, 2017. 548 с.
- 54.Трубавіна І.М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками : науково-методичні матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів. Київ : УДЦССМ, 2000. 88 с.
- 55.Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини : метод. матеріали для тренера / авт.-упоряд. : О.В. Безпалько, Т.Л. Лях, В.В. Молочний, Т.П. Цюман. Київ : Науковий світ, 2003. 107 с.
- 56.Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади : методичні матеріали до тренінгу / за ред. Г. М. Лактіонової. Київ : Науковий світ, 2004. 86 с.
- 57.Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини : метод. матеріали для тренера / упоряд. : І. Братусь та ін. ; за ред. Г.М. Лактіонової. Київ : Науковий світ, 2002. 51 с.
- 57а. Фурман О.Є. Розвивальна взаємодія в освітньому закладі як сфера психологічного оргвпливу. *Актуальні проблеми психології*. Т. І, вип. 55.

2020. С. 66–71. URL:<http://appsychology.org.ua/index.php/ua/arkhiv-vydannia/tom-1/vipusk-55-u-m-2020>

58. Школа для батьків / В. Бондаровська, К. Бабченко, О. Возіянова та ін. Київ : Батискаф, 2003. 320 с.
59. Якубова Ю.М., Лавріненко Н.В. Батьків не обирають. Київ : А.Л.Д., 2017. 144 с.
60. Яцина О. Ф. Трансформації практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства : постмодерні реалії : монографія. Ужгород: Карпати, 2018. 280 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Компоненти усвідомленого батьківства

<i>Компоненти батьківства</i>	<i>Когнітивний</i>	<i>Емоційний</i>	<i>Поведінковий</i>
Ціннісні орієнтації	Визначає ставлення людини до цінностей.	Емоційне забарвлення та оціночне ставлення до спостережень, що демонструють значущість тієї чи іншої ціннісної орієнтації.	Спрямованість батьків на реалізацію ціннісної орієнтації, досягнення значущої мети, захисту тієї чи іншої суб'єктивної цінності.
Батьківські установки та очікування	Уявлення про репродуктивні норми соціуму, про розподіл батьківських ролей та ідеальний образ дитини	Погляди, судження, оцінки, а також домінуючий емоційний фон в реалізації батьківських установок та очікувань.	Включає реальну репродуктивну поведінку, взаємовідносини подружжя, батьківське ставлення та батьківські позиції.
Батьківське ставлення	Знання та уявлення про різні способи та форми взаємодії з дитиною, знання про мету виховання дітей	Включає оцінки та судження щодо різних типів батьківського ставлення, а також емоційне забарвлення поведінкового прояву батьківського ставлення.	Являє собою форми та способи підтримки контакту з дитиною, форми контролю, виховання взаємовідносин.
Батьківські почуття	Знання та уявлення щодо необхідності батьківської любові, знання щодо ідеального батька/матері	Гамма почуттів, домінуючий емоційний фон, який супроводжує оцінки образу дитини, свого чоловіка/дружини та себе в ролі батька/матері.	Батьківське ставлення, батьківські позиції. Прояви почуттів у різних ситуаціях спілкування в сім'ї.
Батьківська позиція	Уявлення щодо ідеального та реального образу дитини, про існування різних батьківських позицій	Домінуючий емоційний фон, судження та оцінка реального образу дитини своєї батьківської позиції та взаємовідносин батьки-діти.	Комунікативні батьківські позиції, прогностичний аспект (планування) подальшої взаємодії з дитиною.
Батьківська відповідальність	Уявлення про відповідальну та безвідповідальну поведінку батьків; про розподіл відповідальності між подружжям в своїй сім'ї	Оціночне ставлення до розподілу відповідальності в сім'ї, пов'язані з цим емоційні переживання, оцінка себе як батька/матері з точки зору відповідальності.	Контроль своєї поведінки та сімейної ситуації; роль в сім'ї з точки зору відповідальності.
Стиль сімейного виховання	Визначає почуття, які виникають у батьків щодо розподілу відповідальності, використання способів спілкування з дитиною.	Включає загальні уявлення про можливі способи спілкування з дитиною та стиль виховання. виховання.	Безпосередньо, пов'язана з уміннями, навичками щодо виховання та навчання дитини, доглядом за нею, матеріальним забезпеченням, вмінням будувати гармонійні взаєностосунки у подружжі, використовувати стиль сімейного виховання.

Матеріал до лекції з формування усвідомленого батьківства

Тема. «Основні засади усвідомленого батьківства»

Коли ми стаємо батьками? В дитинстві ми мріємо створити свою сім'ю, уявляємо, якою вона буде, в думках народжуємо і виховуємо дітей, граємось в «доньки-матері». Все своє життя ми несемо спогад про те, як нас виховували батьки, і прагнення бути схожими на позитивний приклад батьківської поведінки або не повторювати помилок, що їх робили батьки. Протягом життя ми пригадуємо, як саме мама варила смачні страви, колихала, співала, грала з нами; як батько читав нам книжки, вчив вирішувати математичні приклади, ходив разом із нами на рибалку, до лісу, грав у футбол, катався на лижах.

Кожен з нас має рідні для душі спогади про батьків. У батьківській оселі ми отримали образ родини, який продовжуємо передавати своїм дітям. Спогади про батьківське виховання, отриманий нами досвід – то колиска наших батьківських якостей, навичок, вмінь, почуттів.

Батьками ми стаємо поступово, починаючи з дитинства, вбираючи в себе образи поведінки матері та батька, бабусь та дідусів, братів та сестер. Готуючись до появи дитини, ми замислюємось над тим, що можемо їй дати, яке здоров'я передамо, який досвід, які людські якості хочемо виховувати? У період вагітності ми поступово навчаємось відчувати дитину, яка живе в материнському лоні. Спостерігаємо, на що вона реагує позитивно? Що їй не до вподоби? Поступово ми крокуємо до моменту народження дитини і народження себе як матері та батька. Під час пологів мама і дитина, їхні помічники працюють разом для того, щоб зустрітися. Дитина відчуває тиск, біль, страх. Мамина поведінка, її вміння народити свою дитину, допомогти їй в кожному періоді пологів можуть зробити процес народження менш травматичним для них обох.

Все своє життя ми навчаємось бути батьками. Стаж нашого батьківства дорівнює віку наших дітей. Батьки навчаються і розвиваються разом із дітьми, отримують нові знання, набувають якостей та навичок, необхідних для виховання та розвитку дитини.

Як ми стаємо на шлях усвідомленого батьківства?

Для когось цей шлях починається ще до народження дитини. Хтось починає замислюватись над тим, яким батьком, матір'ю хоче бути вже після її народження. Дехто стає на цей шлях за закликом професії. Різні дороги у батьків.

У науці батьківство як феномен вивчається в різних галузях: педагогіці, психології, соціології, соціальній роботі. Особливу увагу до феномена батьківства вчені різних галузей науки стали приділяти в останні десятиріччя. Висвітливо деякі аспекти теоретичних основ усвідомленого батьківства.

За визначенням, батьківство – це соціально-психологічний феномен, що являє собою сукупність знань, уявлень та переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства. Як надіндивідуальне ціле батьківство включає в себе подружню пару, яка вирішила дати початок новому життю, та саму дитину. Батьківство – процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей. Причому у період становлення батьківство є нестійкою структурою, яка проявляється у неузгодженості деяких компонентів між батьками, супроводжується періодично виникаючими конфліктними ситуаціями, відрізняється рухомістю структури.

Розвинена форма батьківства характеризується відносною стабільністю й реалізується в узгодженості між батьками про батьківство. Ця форма батьківства включає наступні компоненти:

- Ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності);
- Батьківські установки та сподівання;
- Батьківські почуття;
- Батьківські позиції;
- Батьківську відповідальність;
- Стиль сімейного виховання.

Ціннісні орієнтації об'єднують людей в сім'ю й створюють перспективу для її розвитку. Вони визначають мету народження та шляхи виховання дитини в сім'ї. Батьки впливають на формування ієрархії цінностей у дітей не тільки як емоційно близькі люди, але й як представники світу дорослих, з якими діти

ідентифікують себе. Дослідники, які вивчають сім'ю, виокремлюють поняття «схожість сімейних цінностей», під яким розуміють соціально-психологічну якість, що відображає єдність поглядів, ставлення членів родини до загальнолюдських норм, правил, принципів формування, розвитку та функціонування сім'ї як малої соціальної групи.

Цінності сім'ї є важливим фактором для сімейної системи – як на рівні взаємодії подружньої пари, так і на рівні взаємодії батьків з дітьми.

Треба зазначити, що кожний компонент батьківства включає в себе три складових: когнітивну, поведінкову та емоційну.

Щодо ціннісних орієнтацій, то когнітивна складова характеризується тим, яка інформація знаходиться на рівні переконань. Перш за все це переконання щодо пріоритету будь-яких мети та завдань життя, типів поведінки, життєвих принципів. Емоційна складова ціннісних орієнтацій визначає ставлення людини до цінностей. Наприклад, батьки радіють, коли дитини добре вчиться, бо освіта входить до пріоритетів сімейних цінностей. Поведінкова складова може бути як раціональною, так і ірраціональною, головне в ній – спрямованість на реалізацію ціннісної орієнтації, досягнення значущої мети, захисту тієї чи іншої суб'єктивної цінності. Особливістю сімейних цінностей є взаємодія всіх перелічених компонентів, почуттів, знань, переконань та поведінкових проявів.

Батьківські установки та сподівання – це друга складова феномена батьківства. Батьківські установки – погляд на свою роль батька або матері, який включає, в тому числі, і репродуктивну установку, заснований на когнітивному та поведінковому компонентах. Батьківські сподівання передбачають право очікувати від інших визнання їхньої соціальної ролі батьків, відповідної поведінки оточуючих, узгодженої з роллю, а також поводитись відповідно до очікувань оточуючих. Вони також включають три складових: когнітивна складова проявляється в уявленнях про репродуктивні норми суспільства, про розподіл батьківських ролей та ідеальний образ дитини. Емоційний аспект даного компонента – в емоційному фоні у реалізації батьківських установок та очікувань. Поведінкова складова включає реальну репродуктивну поведінку, взаємовідносини подружжя, батьківське ставлення та батьківські позиції.

Батьківське ставлення – ще один компонент батьківства. В його структурі виокремлюють чотири складових:

- 1) інтегральне прийняття або нехтування дитиною;
- 2) міжособистісна дистанція («симбіоз»);
- 3) форми та напрями контролю;
- 4) соціально бажана поведінка.

До когнітивної складової батьківського ставлення відносять уявлення про різні способи та форми взаємодії з дитиною, знання про мету виховання та розвитку дитини. Емоційна складова батьківського ставлення включає оцінки та судження щодо різних типів батьківського ставлення, а також емоційне забарвлення поведінкового прояву батьківського ставлення. Поведінкова складова являє собою форми та способи підтримки контакту з дитиною, форми контролю, виховання взаємовідносин.

Батьківські почуття емоційно забарвлюють батьківське ставлення. Вони складаються з групи почуттів, яка відрізняється від інших емоційних зв'язків. Їхня специфіка полягає в тому, що турбота батьків про дітей необхідна для підтримання життя дитини. А потреба у батьківській любові є життєво необхідною для маленької дитини. Любов кожного з батьків - джерело та гарантія емоційного благополуччя людини, підтримки її психічного та фізичного здоров'я. Цікавий факт, що батьківська любов не є вродженим почуттям людини. Вона формується упродовж життя людини. Любити дитину - означає вміти будувати з нею контакт, бачити зміни в її розвитку, довіряти дитині, навчатись приймати її такою, якою вона є. Любов до дитини створює не тільки особистість маленької людини, вона здатна перетворювати та вдосконалювати особистість батька та матері, збагачувати їхній духовний світ.

Дослідження Віннікота виявляють, що батьківські почуття можуть нести в собі протиріччя, абівалентність. Залежно від ситуації у батьків можуть виникати як позитивні, так і негативні почуття, серед яких – роздратованість, гнів, почуття провини, страху та ін. Тому батькам важливо вміти працювати зі своїми почуттями, розуміти їх, керувати своїми емоціями.

Когнітивний аспект батьківських почуттів проявляється в уявленнях про

репродуктивні норми суспільства, про розподіл батьківських ролей та ідеальний образ дитини. Емоційний аспект даного компонента батьківства являє собою гамму почуттів, домінуючий емоційний фон, який супроводжує оцінки образу дитини, свого чоловіка/дружини та себе в ролі батька/матері. Під поведінковою складовою слід розуміти батьківське ставлення та батьківські позиції.

Темами праці з емоційним компонентом можуть бути наступні питання:

- Як впоратись із гнівом, який викликає вчинок дитини?
- Як уникнути жорстокості у взаємовідносинах в сім'ї?
- Як зробити сімейне життя радісним для дітей і дорослих?
- Як подолати страх за життя та здоров'я дитини?
- Як проявляти радість за успіхи дитини?

Таке навчання може відбуватись у спеціально створених тренінгових групах для батьків.

Батьківські позиції – компонент батьківства). Батьківська позиція – реальна спрямованість, в основі якої лежить усвідомлена чи неусвідомлена оцінка дитини, що відображається у способах та формах взаємодії з нею. До батьківської позиції входять наступні складові.

Адекватність – ступінь сприйняття батьками індивідуальних особливостей дитини, її розвитку, співвідношень якостей, притаманних дитині. Адекватність проявляється у ступені сприйняття образу дитини.

Динамічність – ступінь рухомості батьківських позицій, здатність змінити способи та форми взаємодії з дитиною. Динамічність може проявлятись у ступені гнучкості форм та методів взаємовідносин із дитиною у зв'язку з віковими змінами; у можливості змінювати характер взаємодії з дитиною залежно від різноманітних ситуацій, в зв'язку зі змінами умов.

Прогностичність – здатність батьків до прогнозування подальшого розвитку життя дитини та побудови взаємодії з нею.

А. Співаковська відмічає, що типовою батьківською позицією є позиція «над». Дорослий володіє досвідом, незалежністю, силою. Дитина, навпаки, фізично слабка, недосвідчена, повністю залежна. Ідеальний варіант батьківської позиції є позиція рівності, яка означає визнання активної ролі дитини у процесі

її виховання. Ця складова батьківської позиції включає уявлення щодо ідеального та реального образу дитини, про існування різних батьківських позицій, про свою батьківську позицію. Емоційна складова відображається в домінуючому емоційному фоні, судженнях та оцінці реального образу дитини, своєї батьківської позиції та взаємовідносин батьки-діти. Поведінкова складова проявляється в комунікативній батьківській позиції, має прогностичний аспект (планування) подальшої взаємодії з дитиною.

Батьківство неможливе без такого компонента, як відповідальність. Батьківська відповідальність, як складова феномена батьківства, належить до ряду складних понять в психології особистості й соціальній психології. Довгі часи поняття батьківської відповідальності вивчалось лише в педагогіці. Батьківська відповідальність має дуальну природу і включає як відповідальність перед соціумом, так і відповідальність перед совістю за життя та виховання дітей. Народження дітей, прийняття батьківської ролі – прийняття на себе відповідальності за долю дитини перед своєю совістю та суспільством. Даний компонент, як і інші, має три складових. Когнітивна складова батьківської відповідальності проявляється в уявленнях про відповідальну та безвідповідальну поведінку батьків, про розподіл відповідальності між матір'ю та батьком. Емоційна складова проявляється у ставленні до перерозподілу обов'язків в сім'ї, емоційному забарвленні цього процесу та у процесі оцінювання себе як батька, матері з точки зору відповідальності.

До феномена батьківства входить і стиль сімейного виховання. Він являє собою своєрідне поєднання перелічених вище структурних компонентів – ціннісних орієнтацій подружньої пари, батьківських установок та сподівань, батьківського ставлення, батьківських почуттів, батьківських позицій, батьківської відповідальності. Стиль батьківської поведінки впливає на формування особистості дитини, розвиток соціальних навичок. Як і інші компоненти батьківства, даний компонент має трояку природу. Його когнітивна складова включає загальні уявлення про можливі способи спілкування з дитиною та стилі виховання. Емоційна складова стилю сімейного виховання визначає почуття, які виникають у батьків щодо розподілу відповідальності, одне до

одного, використання способів спілкування з дитиною. Поведінкова складова безпосередньо пов'язана з уміннями, навичками стосовно виховання та навчання дитини, догляду за нею, матеріального забезпечення, вміння будувати гармонійні взаємостосунки в подружжі, формувати стиль сімейного виховання.

У психології існує декілька класифікацій стилів сімейного виховання. Наведемо класифікацію стилів батьківської поведінки, яку запропонувала Д. Бомрінд. Вона виокремила 3 типи батьківського контролю, які лежать в основі стилів батьківської поведінки: авторитетний, авторитарний та ліберальний. Маккобі і Мартін виділили четвертий – індіферентний стиль.

Таким чином, ми розглянули феномен батьківства та його складові. Батьківство є багатокомпонентним явищем, яке включає ціннісні орієнтації, установки та очікування, батьківські почуття, батьківські позиції, батьківську відповідальність, стиль сімейного виховання. Причому кожен з названих компонентів має три складові: когнітивну, емоційну та поведінкову.

Термін «усвідомлене батьківство» тільки-но починає входити у науковий словник, його зміст ще остаточно не визначений. На думку авторського колективу, цієї публікації усвідомлене батьківство є формою батьківства, яка базується на відповідальному ставленні батьків чи осіб, які їх замінюють, до створення умов для повноцінного розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей. Усвідомлене батьківство – це взаємодія батьків чи осіб, які їх замінюють, між собою, іншими членами сім'ї, включаючи дітей, результатом якого є створення найбільш сприятливих умов для повноцінного, гармонійного розвитку дитини на всіх етапах її життя. Усвідомлене батьківство включає в себе всі вище перелічені компоненти батьківства і передбачає прагнення батьків до поповнення своїх знань, розвитку умінь, якостей та почуттів стосовно процесу виховання дитини, гармонізації сімейних стосунків.

Отже, усвідомлене батьківство може бути визначене як сукупність батьківських якостей, почуттів, знань та навичок, що стосуються виховання, розвитку дитини з метою забезпечення процесу формування здорової та зрілої особистості.